

Södertörns högskola | Institutionen för Samhällsvetenskaper

C-opsats 15 hp | Socialt arbete med storstadsprofil | Hösttermin 2015

”Tycker inte du att det är smartare?”

– Omsorgsmaktens uttryck i en servicebostad.

Av: Mikaela Karlsson och Ellinor Westerberg

Handledare: Welat Songur

Abstract

The aim of this essay is to study which strategies the staff and the clients in a block of service flats for people with cognitive impairments use to manage the balance between the needs of the clients and their right to self-determination, and how we can understand power in regard to their strategies. Previous research shows that there is a delicate balance between power and self-determination and that there is a discrepancy between ambitions in the LSS-law and how the law is enforced in practice. On this basis, we look at the barriers of self-determination and how power can manifest itself in everyday life. The study is conducted based on a qualitative approach, and we use a theory of power, the concepts of empowerment and paternalism and the three positions clients can hold as per Giertz dissertation. We conduct interviews with staff and clients in a service residential and find three strategies for each group. In the analysis, we see how hidden power is reflected in the strategies and we see how the strategies in various ways limit and allow the clients' self-determination. Our results also show that the clients' chance to self-determination depends on their own capacities and abilities. In the conclusion we discuss the results and give viewpoints on how these relations can be conducted differently in the everyday life in the service flats.

Titel: ”Tycker inte du att det är smartare?” – omsorgsmaktens uttryck i en servicebostad

Authors: Mikaela Karlsson & Ellinor Westerberg

Key words: Self-determination, power, need for care, paternalism, empowerment, client positions, strategies.

Sammanfattning

Syftet med denna uppsats är att studera vilka strategier personal respektive brukare i en servicebostad för personer med kognitiv funktionsnedsättning använder sig av för att hantera balansgången mellan brukarens omsorgsbehov och självbestämmande, och hur vi kan förstå makt i förhållande till deras respektive strategier. Tidigare forskning visar på att det finns en svår balansgång mellan makt och självbestämmande, och att det finns en diskrepans mellan LSS-lagens ambitioner och hur lagen efterlevs i praktiken. Med detta som utgångspunkt tittar vi på hur det ser ut i praktiken när självbestämmandets gränser aktualiseras och hur makt kan ta sig uttryck i vardagen. Studien är genomförd utifrån en kvalitativ ansats och vi använder oss av en teori om omsorgsmakt, begreppen empowerment och paternalism och tre brukarpositioner. Vi genomför intervjuer med personal och brukare i en servicebostad och finner tre strategier för respektive grupp. I analysen ser vi hur dold makt tar sig uttryck i strategierna och vi ser hur strategierna på olika sätt begränsar och möjliggör brukarnas självbestämmande. Våra resultat visar även att brukarnas chans till självbestämmande är beroende av deras egen kapacitet och förmåga. I slutsatsen diskuterar vi resultaten och utvecklar våra resonemang för att avhjälpa detta.

Titel: ”Tycker inte du att det är smartare?” – omsorgsmaktens uttryck i en servicebostad

Författare: Mikaela Karlsson & Ellinor Westerberg

Nyckelord: Självbestämmande, makt, omsorgsbehov, paternalism, empowerment, brukarpositioner, strategi.

Förord

Vi vill börja med att tacka våra respondenter för att de har ställt upp och gjort denna studie möjlig. Vi vill även tacka vänner och familj för att de har tagit sig tid att korrekturläsa uppsatsen. Slutligen vill vi tacka varandra för en givande tid och ett gott samarbete, samt vår handledare Welat Songur för diskussioner och synpunkter.

Under uppsatsens gång har Mikaela ansvarat för inledning, teori och transkribering av intervjumaterialet medan Ellinors ansvarsområden har varit historisk bakgrund, tidigare forskning och metod. Resterande delar har genomförts gemensamt.

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar.....	2
1.2 Förförståelse & avgränsning	2
1.3 Definitioner	3
2. Historisk bakgrund	4
3. Tidigare forskning.....	5
4. Teori	10
4.1 Maktperspektiv på socialt arbete.....	10
4.2 Omsorgsmakt och Giertz tre positioner	11
4.3 Paternalism	13
4.4 Empowerment	14
5. Metod.....	15
5.1 Val av metod	15
5.2 Tillvägagångssätt	16
5.2.1 Urval.....	16
5.2.2 Intervjuer och genomförande.....	17
5.2.3 Transkribering	18
5.3 Tillförlitlighet, trovärdighet och generaliseringsanspråk	19
5.4 Etiska överväganden	19
5.5 Kritisk metodreflektion	20
5.6 Analysprocess.....	21
6. Resultat och analys	22
6.1 Personalstrategier	22
6.1.1 Personalstrategi 1: "Hjälpa till"	22
6.1.2 Personalstrategi 2: "Tipsa, ge förslag, förklara"	25
6.1.3 Personalstrategi 3: "Lyssna"	27
6.2 Brukarstrategier	30
6.2.1 Brukarstrategi 1: "Fråga om lov"	30
6.2.2 Brukarstrategi 2: "Be om råd"	31
6.2.3 Brukarstrategi 3: "Säga hur jag vill ha det/skriva en lapp"	32
7. Slutsats	34
7.1 Implikationer för socialt arbete.....	37
7.2 Vidare forskning	38

8. Referenser.....	39
9. Bilagor	41

1. Inledning

Att vara vuxen kan associeras med att ha makt över sitt eget liv, något som många i majoritetssamhället i Sverige tar för givet. Rätten att bestämma över sig själv återfinns i flera olika lagar och texter, till exempel i regeringsformen, socialtjänstlagen och FN:s konventioner om mänskliga rättigheter. Det finns dock grupper vars självbestämmanderätt inte alltid har varit lika självklar. Samhällets utsatta grupper har ofta fallit offer för förminskning, omyndigförklarande, paternalism och statliga övergrepp såsom tvångssterilisering och institutionalisering (Lindqvist 2012:9ff).

Funktionshindrade hör till en grupp som historiskt sett har varit mycket utsatta. De har inte ansetts vara fullvärdiga medborgare och har därför stängts ute från samhällsliv och gemenskap. För att stärka funktionshindrades position inrättades år 1994 lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade, LSS-lagen. I LSS-lagen är individens rättigheter i fokus och betoning ligger på självbestämmande, inflytande och deltagande i samhällslivet (Lindqvist 2012:21). I 6 § LSS anges bland annat ”... Verksamheten skall vara grundad på respekt för den enskildes självbestämmanderätt och integritet” (6 § 1 st. LSS).

Samtidigt är självbestämmandet och dess gränser ett av det sociala arbetets svåraste etiska dilemman (Harmerén 2014:18). Självbestämmandet kan i vissa fall inskränkas eftersom människors förmåga kan vara begränsad. Då kan en begränsning av självbestämmandet legitimeras och en konflikt uppstår om var gränsen ska gå mellan individens självbestämmanderätt gentemot experters kunskaper och bedömning, en konflikt som ofta har blivit tydlig i forskning som har gjorts på personer som har stödinsatser enligt LSS.

Tidigare forskning visar på att det finns en diskrepans mellan LSS-lagens uttalade mål och det praktiska arbetet. Brukargruppens beroendeställning till andra gör att de inte får möjlighet att forma sitt självbestämmande och inflytande på sina egna villkor. Personal inom LSS har beskrivit det som en svår balansgång att både se till brukares hälsa och säkerhet och att tillgodose deras självbestämmande, en balansgång mellan omsorgsbehov och självbestämmande. Den ojämna maktrelationen mellan brukare och personal tillsammans med den professionella kunskap som personalen besitter leder till en konflikt mellan brukarens vilja och vad personalen anser är brukarens bästa, och följden blir att brukarnas självbestämmande inskränks (Giertz 2012; Gullacksen 2010; Ringsby Jansson 2002). Denna problematik har framför allt varit framträdande för den brukargrupp som har en kognitiv funktionsnedsättning tillsammans med stödinsatser enligt LSS och ett godmanskap. Enligt Lottie Giertz får de som grupp allra minst chans till självbestämmande eftersom de oftare än

andra funktionshindrade blir reducerade till objekt som behöver skyddas (Giertz 2012:21).

Med detta som bakgrund kommer vi i denna uppsats att studera den brukargrupp som har visat sig få minst chans till självbestämmande. Med teorier om omsorgsmakt, begreppen empowerment och paternalism och de tre brukarpositioner som är resultatet i Giertz avhandling, kommer vi att titta på hur makt tar sig uttryck i vardagssituationer i en servicebostad, och vad personal respektive brukare har för strategier för att handskas med den svåra balansgången mellan brukares omsorgsbehov och självbestämmande.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att studera vilka strategier personal respektive brukare i en servicebostad använder sig av för att hantera balansgången mellan brukarens omsorgsbehov och självbestämmande, och hur vi kan förstå makt i förhållande till deras respektive strategier. Vi tittar på hur det ser ut i praktiken när självbestämmandets gränser aktualiseras och hur makt kan ta sig uttryck i vardagen. Med syftet som utgångspunkt har följande frågeställningar formulerats:

- Vad har personalen i en servicebostad för strategier för att hantera balansgången mellan brukarnas omsorgsbehov och självbestämmande?
- Vad har brukarna i en servicebostad för strategier för att hantera balansgången mellan sitt omsorgsbehov och självbestämmande?
- Hur kan personal respektive brukares strategier förstås i förhållande till makt, och hur påverkar de respektive strategierna brukarnas självbestämmande?

1.2 Förförståelse & avgränsning

En av oss uppsatsförfattare arbetar i en servicebostad med brukare som ingår i personkrets ett och har därför själv erfarenhet av hur vardagen ser ut i en servicebostad. Detta väckte vårt intresse för att undersöka vilka strategier personal respektive brukare använder sig av för att hantera balansgången mellan brukares omsorgsbehov och självbestämmande. Vi har valt att avgränsa oss till att endast undersöka en servicebostad i Stockholms kommun, eftersom vi vill få en djupare förståelse för hur makten tar sig uttryck i vardagen och individernas sätt att hantera den i en specifik servicebostad. Detta gör att vi endast kan uttala oss om denna servicebostad. Avgränsningen innefattar även endast brukare som tillhör personkrets 1, vilket vi valde eftersom de enligt tidigare forskning är en särskilt utsatt grupp som får minst chans till självbestämmande. En ytterligare avgränsning är att vi har valt att intervjua personal och

inte till exempel chefer eftersom att det är personalen som arbetar närmast brukarna och därför har praktisk erfarenhet av att hantera problematiken och maktobalansen i vardagen.

1.3 Definitioner

Självbestämmande – Självbestämmande kan definieras som rätten att utifrån egna preferenser och värderingar få bestämma över sig själv. Margaretha Andersson (1994) menar att individen har rätt till full självbestämmanderätt när ett beslut enbart påverkar individen själv. Påverkar beslutet däremot någon ytterligare inkräktar det även på denne persons självbestämmanderätt, och då handlar det istället om medbestämmanderätt. Om en persons självbestämmande begränsas inkräktar det samtidigt på dennes integritet (Andersson 1994:180f).

Autonomi – En synonym till självbestämmande är autonomi. Enligt Ruth R. Faden och Tom L. Beauchamp (1986) finns det tre kriterier för att en handling ska kunna definieras som autonom:

- handlingen är *avsiktlig*,
- handlingen genomförs med *förståelse*,
- ingen annan har haft ett *kontrollerande inflytande* över handlingen (Faden & Beauchamp 1986, refererad i Andersson 1994:46ff).

Kognitiv funktionsnedsättning – En medfödd funktionsnedsättning som medför svårigheter i att utföra vardagliga aktiviteter på grund av koncentrations- och inlärningssvårigheter och en nedsatt förmåga att hantera känslomässigt och socialt samspel. Funktionsnedsättningen är bestående men kan vara mer eller mindre påtaglig. Vanliga diagnoser är ADHD, aspergers syndrom, autism och tourettes syndrom (Eklind, 2013). Se även personkrets ett.

Personkrets ett – Personer som omfattas av LSS delas in i någon av lagens tre personkretsar, vilket avgörs av vilka kriterier som uppfylls. För personkrets ett gäller: ”personer som har utvecklingsstörning, autism eller autismliknande tillstånd” (1§ 1 st. LSS).

Brukare – Termen brukare används i uppsatsen när det gäller personer som får insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service för vissa funktionshindrade (LSS).

Servicebostad – En servicebostad utgörs av ett antal lägenheter som ligger i anslutning till varandra i samma eller kringliggande hus. I en servicebostad har man utöver den egna lägenheten tillgång till gemensamma utrymmen, gemensam service och fast anställd personal. Servicebostaden ska vara anpassad efter den enskildes behov och erbjuda stöd av personal dygnet runt. Antalet brukare i en servicebostad är begränsat för att göra det möjligt för dem att integreras i bostadsområdet och därmed förhindra en institutionell prägel. Personalens uppgifter och ansvar är att vara ett praktiskt stöd i vardagen för brukarna och arbetet består i vardagliga uppgifter så som att vara stöd vid inhandling, städ, tvätt, matlagning samt ekonomiska och sociala sammanhang (Socialstyrelsen 2007:35ff).

God man – En god man kan tilldelas en person som är hindrad att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller ta hand om sig själv. Den gode mannen fungerar då som ett stöd i vardagen genom att bland annat hjälpa till med att betala räkningar och ta hand om kontakter med sociala myndigheter. Detta påverkar inte rättshandlingsförmågan, vilket innebär att personen fortfarande är myndig och har kvar sin rätt att fatta beslut och ingå avtal (1 § 11 kap FB).

God man ska inte förväxlas med en förvaltare. En förvaltare träder in när en person inte har förmågan att ta hand om sig själv. Personen måste då ha förvaltarens samtycke för att ingå avtal och har därmed inte kvar sin rättshandlingsförmåga (7 § 11 kap FB).

2. Historisk bakgrund

Personer med funktionsnedsättningar har i ett historiskt perspektiv inte setts som fullvärdiga medborgare med samma rättigheter som andra. Synen på funktionsnedsatta var att det var deras psykiska, kognitiva eller fysiska begränsningar som var orsaken till att de inte kunde leva ett liv som andra. Denna syn bidrog till att dessa personer tvingades leva i fattigvårdens institutioner, i avskildhet från det övriga samhället. Detta synsätt kom under 1960-talet att förändras då den allmänna samhällspolitiska debatten började ifrågasätta samhällets roll och ansvar för funktionsnedsattas problematik. Under denna period genomsyrades handikappolitiken av begreppen integrering och normalisering som innebar att funktionsnedsatta skulle normaliseras och därmed leva som andra (Lindqvist 2012:9ff).

Mellan åren 1950 och 1970 benämns Sverige som ”den maximala välfärdsstaten” då arbetsmarknadspolitiken utvidgades till att innefatta även samhällets svaga grupper, socialförsäkringarna utvecklades och den sociala servicen byggdes ut. Samtidigt lyfter handikapporganisationer fram kritik mot välfärdsstaten och menar att funktionsnedsatta ska

ha rätt att bestämma över sina liv utifrån egna erfarenheter och kunskaper och inte utifrån experters utlåtande (Lindqvist 2012:13f).

Under 1970-talet sker en nedrustning av institutionerna som kommer att påverka funktionsnedsattas livsvillkor genom att de blir mer etablerade i samhället. Nedrustningen av institutioner och den förändrade omsorgslagen 1986 leder bland annat till att gruppboendestäder börjar etableras som bostadsform och att personkretsen som omfattar personer med autism tillkommer. Under denna period sker en kommunalisering av omsorgen och man lägger fokus på individens rätt till valfrihet och självbestämmande (Lindqvist 2012:18ff).

I början på 1990-talet försvinner begreppet ”normalisering” ur de handikappolitiska policymålen och ersätts av begreppen ”full delaktighet och jämlikhet”, ”alla människors lika värde”, ”ett samhälle för alla” och ”självbestämmande”. Dessa begrepp kom att bli grundpelare för Lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) som var en del av 1994 års handikappreform. LSS är en rättighetslag som ska bidra till att personer med funktionsnedsättningar försäkras goda levnadsvillkor genom ett individbaserat stöd i vardagen. Lagen inskränker inte andra lagars rättigheter utan används som ett komplement till dessa. Då LSS är en avgiftsfri rättighetslag måste individen själv göra anspråk på insatserna, vilket ställer höga krav på att individen kan ta sin rätt och göra sin röst hörd. Handikappreformen lägger fokus på individualisering men staten har fortfarande en betydande roll i att se till att riktlinjerna och kriterierna följs av lokala aktörer. Trots målet om att funktionsnedsatta ska ses som fullvärdiga medborgare förekommer det en diskrepans mellan de lagstadgade målen och hur de efterlevs i praktiken (Lindqvist 2012:21ff).

3. Tidigare forskning

Här presenteras svensk och internationell forskning som berör frågor som är kopplade till uppsatsens syfte och frågeställningar, det vill säga hur personal respektive brukare genom olika strategier hanterar balansgången mellan brukares omsorgsbehov och självbestämmande. Inledningsvis presenteras en redogörelse av tidigare forskning som sedan avslutas med en sammanfattning där uppsatsens bidrag till kunskapsfältet motiveras.

Barbro Blombergs (2006) avhandling syftar till att beskriva hur och på vilket sätt delaktigheten i samhället för personer med lindrig funktionsnedsättning konkretiseras i vardagen. Blomberg har undersökt detta genom att göra dokumentstudier, deltagande observationer och intervjuer med personal och brukare i tre olika kommuner. Genom att studera olika boendeformer, dagliga verksamheter och fritidsverksamheter visar Blombergs

studie att det förekommer både inkluderande och exkluderande faktorer som påverkar rätten till självbestämmande och delaktighet för brukare (Blomberg 2006:28ff).

Inkluderande faktorer som ökade brukarnas inflytande var att varje brukare blev tilldelad en kontaktperson som hade till uppgift att ge brukaren ett individuellt stöd, samt att gruppbostäderna hade organiserade månadsmöten där brukarna i grupp fick komma med önskemål och synpunkter (Blomberg 2006:155). En exkluderande faktor var att det fanns en oklar gränsdragning mellan brukarnas självständighet och verksamhetens struktur. Detta kunde visa sig genom att personalen obehindrat kunde ta sig in i brukarnas lägenheter och kontrollera städning, att brukarna var tvungna att redovisa kvitton vid privata inköp och att deras fritidsaktiviteter styrdes av personalens schema (Ibid:137f). Blombergs studie visar därmed att det förekommer en bristande överensstämmelse mellan de offentliga målen om delaktighet och utformningen av den lokala handikappolitiken, verksamheterna och stödet (Ibid:186).

Även Ove Mallander (1999) har studerat självbestämmande för personer med funktionsnedsättningar och sett självbestämmandet begränsas av verksamheten genom bland annat personalens schemalagda tid. Mallander har i sin avhandling studerat gruppbostäder för personer med funktionsnedsättningar i syfte att beskriva och analysera dessa verksamheter som en normaliseringspraktik, och se hur brukarnas självbestämmande tillgodoses inom verksamheterna. Detta har Mallander gjort genom deltagande observationer och intervjuer med personal och brukare på sex gruppbostäder (Mallander 1999:15f). Med normaliseringspraktik menar Mallander att gruppbostäderna styrs av normer för hur ett normalt liv ska levas, vilket påverkar hur personalen utför sitt arbete och hur brukarnas vardagsvillkor utformas. Mallander menar vidare att självbestämmandebegreppet för funktionshindrade begränsas till grundläggande aspekter, såsom att bestämma över vad en vill ha på sig eller när en vill gå upp på morgonen. Detta menar Mallander är aspekter som människor utan funktionshinder tar för givet. Vardagsvillkoren i gruppboستaden utformas efter det begränsade självbestämmandebegreppet och normaliseringspraktiken (Ibid:227f).

Avhandlingens resultat visar att brukarnas självbestämmanderätt i vardagen begränsas av personalens schemalagda tid och deras maktposition som anställda. Mallander menar att frågan om brukares rätt till självbestämmande aldrig blir helt oproblematiserad då brukarna har ett behov av vård och omsorg som behöver tillgodoses av personalen i dessa verksamheter (Mallander 1999:374ff).

Även Bibbi Ringsby Janssons (2002) studie visar på att brukarna i olika boendenheter styrs av personalens normer, vilket hon tror är något som hänger kvar från institutionstiden

och den syn som fanns på brukarna då. Ringsby Jansson menar att utvecklingen från institution till gruppboendestäder har bidragit till att personer med funktionsnedsättningar har blivit mer integrerade i samhället. Avhandlingens syfte är att beskriva och förstå hur denna utveckling har påverkat det vardagliga och sociala livet för personer med funktionsnedsättningar. Ringsby Jansson har utifrån tre boendeenheter studerat brukarnas privata lägenheter, gruppboendets gemensamma lokaler och den offentliga och bostadsnära miljön genom att göra dokumentstudier, observationer och intervjuer med personal och brukare (Ringsby Jansson 2002:7ff, 96).

Ringsby Jansson betonar i sin studie betydelsen av att se boendet som sitt hem och menar att detta kan påverka brukarnas möjligheter att utveckla en identitet, få inflytande över sin livssituation och känna delaktighet i samhället. Studien visar på att boendeformen och träfflokaler är bidragande faktorer till att brukarna kan upprätthålla ett vardagsliv och utveckla sociala relationer, samt att brukarna värderar den egna lägenheten högt och ser den som en rekreationsplats som medför trivsel och frihet (Ringsby Jansson 2002:140, 263f). Detta uttrycktes särskilt av brukare som tidigare bott på traditionella institutioner, som menade att de fått det bättre trots att de inte varit delaktiga i valet av boendeform eller bostadsområde (Ibid:152). I studien kommer Ringsby Jansson fram till att den offentliga och bostadsnära miljön användes som en frizon av brukarna för att undslippa personalens insyn och kontroll. När de befann sig i gruppboendestaden upplevde brukarna att de begränsades av personalens normer (Ibid:261ff).

Samma mönster kan ses i Williams, Ponting och Fords (2009) studie, där brukarnas självbestämmande blir begränsat av relationen till personalen och personalens agerande. Williams m.fl. har undersökt hur samspelet och relationen mellan personer med funktionsnedsättningar och deras personliga assistenter ser ut, och hur relationen påverkar brukarnas inflytande och självbestämmande. Genom att göra videoinspelningar med 14 brukare och deras personliga assistenter i vardagssituationer syftar studien till att beskriva hur relationerna ser ut och hur relationerna formas av samtalen mellan brukare och personal (Williams, Ponting & Ford 2009:817f).

Williams m.fl. menar att personer med funktionsnedsättningar ofta är begränsade när det kommer till självbestämmandet och ha kontroll över sina liv, vilket är ett resultat av hur personalen agerar gentemot brukaren. Studien visar att relationen mellan personal och brukare både bygger på professionalitet och vänskap, men att balansgången däremellan är svår (Williams, Ponting & Ford 2009:815ff). Mönster som kunde urskiljas i relationerna var att brukarna ofta sökte beröm från personalen när de skulle utföra enkla uppgifter, vilket

Williams m.fl. menar kan tyda på att brukarna ser personalen som en förälder eller lärare och sig själva som en elev som behöver stöd. Ett annat mönster som uppkom var att brukarna frågar personalen om råd om bland annat pengar och mat, vilket innebär att brukaren erkänner personalen som ansvarig för deras säkerhet, ekonomiska trygghet och hälsa. Williams m.fl. menar att det inte går att komma ifrån att personalen är anställd och får betalt för sitt arbete och därmed har en maktposition gentemot brukaren, trots att det finns en form av vänskap i relationen mellan brukare och personal (Ibid:826).

Helena Bergström och Ulla Wihlman (2011) visar också på hur relationen mellan brukare och personal spelar en viktig roll i brukarnas vardag. Bergström och Wihlman har undersökt hur enhetschefer och personal på boenden för personer med LSS hanterar uppkomna situationer kring livsstilsrelaterade problem. Genom tolv semistrukturerade intervjuer visade studien att personalen agerade på olika sätt när de skulle stötta brukarna i att göra gynnsamma val kring hälsa. Bergström och Wihlman kommer fram till att personalen har en tendens att växla mellan fem olika roller: *föräldern*, *övertalaren*, *coachen*, *utbildaren* och *frigöraren* (Bergström & Wihlman 2011:170).

Bergström och Wihlman menar att personal som kan likställas med *föräldern* överlåter större delen av beslutsfattandet till brukaren men ingriper om de anser att det finns ett bättre alternativ. Personal som kategoriserades inom rollen *övertalaren* handlade för att få brukaren att välja det alternativ som personalen ansåg var bäst. *Coachen* agerade också för att få brukaren att välja det enligt personalen bästa alternativet men gör det istället genom uppmuntran, kreativa idéer och inspiration. *Utbildaren* överlåter beslutsfattandet till brukaren men ger anpassad kunskap och information kring valet och dess konsekvenser. Rollen *frigöraren* agerar som stöd enbart om brukaren ber om det. Annars fattas alla beslut självständigt av brukaren oavsett om personalen anser att konsekvenserna är ohälsosamma eller ej. Studien visar att personalen anser att det fanns svårigheter kring att agera för att hjälpa brukaren till en hälsosam livsstil och samtidigt ha brukarnas självbestämmande i beaktande (Bergström & Wihlman 2011:172f).

Ann-Christine Gullacksen startade år 2010 ett projekt tillsammans med kommunförbundet FoU Skåne med syfte att utveckla ett arbetssätt som skulle öka inflytandet för personer som omfattas av LSS. Projektet resulterade i ”delaktighetsmodellen”, ett arbetssätt som genom jämlik dialog och kunskapsutbyte mellan brukare och personal ska främja brukarnas inflytande över sina liv (Gullacksen 2010:13ff, 53).

Gullacksen menar att det kan uppstå svårigheter på grund av att personalen förväntas ha det yttersta ansvaret över att brukarna inte ska råka illa ut, samtidigt som de ska värna om

deras rätt till självbestämmande. Personalen kan därför ställas inför ett dilemma genom att både beakta brukarens självbestämmande och ta hänsyn till skyddsbehovet som föreligger. Gullacksen menar att självbestämmande för personer med funktionsnedsättningar i hög grad påverkas av vilka möjligheter som ges av omgivningen (Gullacksen 2010:56f)

Genom att anpassa arbetet med delaktighetsmodellen till brukarnas förmåga och förutsättningar för kommunikation kan maktrelationen mellan brukare och personal uppmärksammas och bidra till att brukarna blir mer delaktiga i att påverka sina livsvillkor. Gullacksen och kommunförbundet FoU Skåne kommer fram till att delaktighetsmodellen kan användas för att utveckla empowerment och förstärka brukarnas möjligheter till inflytande i vardagssituationer (Gullacksen 2010:15ff).

Sammanfattningsvis har tidigare forskning visat på att det finns en svår balansgång mellan kontroll och stöd, omsorgsbehov och självbestämmande och normer och inflytande. Detta både upprätthåller och är ett resultat av en ojämn maktbalans mellan brukaren och de människor som brukaren står i beroendeställning till. Detta gäller framför allt brukarens relation till personal i gruppboende och hur den personalen agerar har visat sig påverka brukares liv. Brukarens självbestämmande inskränks till förmån för experters kunskaper och de som blir mest utsatta för det är den brukargrupp som har en kognitiv funktionsnedsättning tillsammans med stödinsatser enligt LSS och ett godmanskap. De som grupp får allra minst chans till självbestämmande och reduceras oftare till objekt än andra funktionsnedsatta.

Med detta som bakgrund vill vi studera personal och brukare i en servicebostad för den brukargrupp som har visat sig få allra minst chans till självbestämmande. Den tidigare forskningen har visat på ett tydligt mönster av ojämna maktrelationer och en svår balansgång mellan brukarens omsorgsbehov och självbestämmande, men den saknar en förståelse för hur personal och brukare handskas med den svåra balansgången i vardagen. Därför kommer vi i denna uppsats att undersöka vilka strategier personal respektive brukare använder sig av i vardagssituationer där självbestämmande och dess gränser aktualiseras, och vi studerar då samtidigt hur makt kan ta sig uttryck i vardagen. Genom att göra det hoppas vi kunna bidra med kunskap om hur personalen kan förhålla sig till hur makt tar sig uttryck i vardagen, och samtidigt hitta nya arbetssätt eller strategier som kan fungera utjämnande.

Mycket tidigare forskning på området är skriven utifrån ett personal- eller anhörigperspektiv, vilket kan te sig paradoxalt när det ofta är brukarnas självbestämmande, delaktighet och inflytande som studeras. I det här avsnittet har vi valt ut en del av den forskning som faktiskt har ett brukarperspektiv eftersom att det till stor del saknas inom forskningen. Den här uppsatsen kommer att ha både ett brukar- och personalperspektiv, då vi

vill göra brukarnas egna röster hörda och belysa hur de själva ser på sitt självbestämmande. Personalperspektivet blir också intressant då det är de som arbetar närmast brukarna och som är tänkta att stötta brukarna för att uppnå ambitionerna i LSS-lagen.

4. Teori

För att få en bakgrund till teorin om omsorgsmakt presenteras först ett maktperspektiv utifrån Foucaults tankar om välfärdsstaten, då det först krävs en insikt om att makt existerar och en framställning av hur det kan ta sig uttryck på mikronivå inom socialt arbete. Sedan preciseras omsorgsmakt som är en vidareutveckling av Foucault, och som ger oss en bakgrund till Giertz tre brukarpositioner och begreppen paternalism och empowerment som kommer att användas i analysen.

4.1 Maktperspektiv på socialt arbete

Socialt arbete innehåller dimensioner av både hjälp och makt, de anses vara två sidor av samma praktik (Swärd & Starrin 2011:249).

Michel Foucault (1986,1987) menar att makt inte är något som en har, utan något som utövas. Makt behöver inte vara tvång utan finns och utspelar sig kring oss hela tiden. Det finns inbyggt på alla nivåer i samhället och behöver inte komma ovanifrån, utan utövas från olika håll i ett växelspel av relationer. Foucault menar att kunskap är makt, då makt alltid har ett motsvarande kunskapsfält. Makten är på det sättet ofta dold eller osynlig och ju osynligare makten är, desto svårare är den att göra motstånd mot (Foucault 1986,1987, refererad i Swärd & Starrin 2011:253).

Foucault menar till exempel att institutioner för vård och omsorg präglas av maktförhållanden, kontroll och disciplinering. Han gör en liknelse med den tid då kyrkan hade en stark ställning och menar att det öppna förtryck som rådde då nu är omstöpt i andra former och förklätt i ord som omsorg, upplysning och kunskap. Den roll som kyrkan har haft i form av ett erbjudande om hjälp och frälsning, liknar Foucault vid dagens välfärdsstat. I välfärdsstaten är makten och kontrollen dold bakom orden vård och omsorg, och frälsningen utgörs av goda levnadsvillkor, hälsa och trygghet. Kyrkoherdens motsvarighet idag är till exempel socialarbetare och skolsköterskor (Swärd & Starrin 2011:252).

Då välfärdsstaten sitter på både kunskapen och resurserna till det goda livet kan de utöva makt över medborgarna. Socialarbetare fungerar som statens förlängda arm och kan utöva makt på mikronivå då de har resurser, lagar, en organisation och professionell kunskap i ryggen, vilket också ger dem tolkningsmonopol på vad som är individens bästa. Klienter

behöver ofta underkasta sig myndighetsåtgärder för att bli erbjudna hjälp, till exempel genom att genomgå olika kontrollåtgärder och genom att behöva delge mycket av sig själva och sina brister (Swärd & Starrin 2011:253).

Makten kan ta sig uttryck genom att socialarbetare bestämmer åt klienter utan att involvera dem i planering och utförande av sådant som rör dem, då de med sin expertkunskap vet bäst. Ofta finns även inslag av moraliska pekpinor och normativitet (Swärd & Starrin 2011:254f). Ett annat ord för detta är paternalism, ett begrepp som presenteras närmare nedan.

4.2 Omsorgsmakt och Giertz tre positioner

En som har använt sig av Foucaults perspektiv på välfärdsstaten är Lottie Giertz. Giertz skrev år 2012 en avhandling i socialt arbete som behandlade inflytande och självbestämmande inom LSS. Genom att intervjua brukare, gode män, anställda, verkställare och handläggare syftade avhandlingen till att ”beskriva och analysera villkor, möjligheter och gränser för inflytande och självbestämmande för personer med LSS-insatser” (Giertz 2012:207). Giertz kom bland annat fram till att brukargruppens beroendeställning till andra människor gör att de inte får möjlighet att forma sitt självbestämmande och inflytande på sina egna villkor (Ibid:207).

Giertz använder sig av delar av Foucaults maktteori som hon i sin studie kallar för omsorgsmakt. Hon använder sig av Foucaults perspektiv om att makten nu är omstöpt i andra former, såsom omsorg, upplysning, kunskap och vård. Detta blir synligt i Giertz studie på mikronivå genom den dolda maktrelationen mellan personal och brukare, som tar sig uttryck genom att klientens vilja får ge vika för vad personalen anser är klientens bästa. Detta menar Giertz är omsorgsmaktens kännetecken, ”den svåra balansen mellan kontroll och stöd” (Giertz 2012:220). Personalen vill värna om brukarens intressen eftersom brukaren själv inte anses vara förmögen till det, vilket leder till en delvis dold maktutövning. Även personalen kan vara omedveten om maktutövningen då de vanligtvis agerar i all välmening och med omsorg som syfte. Personalens välvilja och omsorg inskränker på det sättet klientens självbestämmande. Makten är nu omklädd i finare ord och är på det sättet dold (Ibid).

Ett av Giertz centrala resultat visar på att det finns en diskrepans mellan idealen i LSS-lagen och brukarnas vardag (Giertz 2012:207). Detta förklarar hon med att LSS präglas av både en rättighetsdiskurs och en omsorgsdiskurs. På makronivå är brukaren enligt lag ett rättighetssubjekt, men detta konfronteras med maktrelationen mellan brukare och personal på mikronivå. På mikronivå, när brukaren ska få chansen att agera som ett självbestämmande subjekt, uppstår en konflikt med uppfattningen om att brukaren inte vet sitt eget bästa och därför måste tas om hand. Brukaren blir därmed ett objekt för andras omsorg, vilket är

oförenligt med rättighetssubjektet i lagtexten. Giertz resultat visar på hur de formella lagstiftade rättigheterna inte omsätts i praktiken (Ibid:219f).

Giertz kommer i avhandlingens resultat fram till att brukare inom LSS kan få tre olika positioner: rättighetssubjekt, omsorgssubjekt eller omsorgsobjekt. Hur brukaren positioneras påverkar i hur stor utsträckning de får möjlighet att använda sin bestämmanderätt (Giertz 2012:218ff).

Rättighetssubjekt: I den här positionen är självbestämmandet en självklarhet, vilket präglar såväl verksamheten och stödet som den syn brukaren har på sig själv. Brukaren ser sig själv som ett subjekt och talar med självklarhet om sin bestämmanderätt och förmåga att använda den. Brukaren ses av andra som en oberoende individ med ett lagstadgat stöd, en medmänniska som har en egen vilja och som är kompetent. Brukare som positioneras som rättighetssubjekt blir ofta bemötta som jämlikar. Att en brukare uppfyller alla kriterierna för den här positionen är däremot sällsynt.

Omsorgssubjekt: Även för omsorgssubjektet finns ett grundläggande erkännande av brukaren som subjekt med rätt till självbestämmande, men det finns också en skillnad då självbestämmandet här omfattar ”det som är möjligt” (Giertz 2012:218). På grund av sin funktionsnedsättning anses brukaren ha en begränsad förmåga och därmed ett omsorgsbehov. Brukaren ses av andra som ett aktivt subjekt som är beroende av kompensatoriskt stöd för att kunna vara oberoende – ett slags beroende oberoende. På samma gång är också omsorgsbehovet i fokus, vilket gör brukaren till ett omsorgssubjekt.

Det som anses göra självbestämmande möjligt i den här positionen är det kompensatoriska stödet. Brukarna ser sig själva som kompetenta individer som är i behov av kompensatoriskt stöd för att kunna fungera autonomt. I den här positionen består mycket av självbestämmandet i att bestämma vad en vill ha stöd med. Samtidigt kan det här utvecklas till ett oberoende beroende, ett ”självalt beroende”, om brukaren själv väljer att vara passiv och bli omhändertagen.

Omsorgsbehovet är dock inte konstant utan kan skifta över tid och efter situation, vilket gör att ett individanpassat stöd anses vara nödvändigt. Brukare som blir positionerade som omsorgssubjekt blir bemötta med omsorg och stöd. Brukaren får en chans att välja vad den vill ha stöd och hjälp med.

Omsorgsobjekt: Inom den här positionen är det andras åsikter om brukarens bästa som styr verksamheten och stödet. Brukaren blir sedd som ett inkompetent objekt som behöver skyddas och tas om hand, då den inte anses vara förmögen till det själv. Funktionshindret hamnar i centrum och tillsammans med ett fokus på omsorgsbehovet begränsas brukarens möjlighet till inflytande och autonomi. Brukarens vilja efterfrågas sällan, och den får inte heller hjälp med att göra sin röst hörd.

Vissa brukare i den här positionen är vana vid att andra bestämmer över dem och kan verka uppgivna. Andra har uttryckt att de inte får gehör för sina önskemål och att de inte blir lyssnade på. Bemötandet för brukare i denna position är paternalistiskt (Giertz 2012:16ff). Enligt Giertz resultat är det personer med en kognitiv funktionsnedsättning som oftast blir positionerade som omsorgsobjekt, alltså den position som får allra minst chans till självbestämmande. De bästa förutsättningarna för att kunna främja självbestämmandet för den här gruppen är enligt Giertz att se brukaren som en jämlike samtidigt som brukarens begränsningar erkänns, och sedan tillsammans med brukaren utveckla ett individuellt inflytande (Giertz 2012:214ff). På det sättet går det att stödja brukaren i vardagen genom att få den att känna ett ”oberoende mitt i sitt beroende” (Giertz:218), och då har balansen mellan självbestämmande, inflytande och omsorgsbehov kommit till rätta.

I diskussioner om makt inom socialt arbete aktualiseras ofta begreppen paternalism och empowerment. Paternalism och empowerment kan ses som olika förhållningssätt eller arbetsmetoder som på olika sätt kan relateras till makt. En närmare presentation av begreppen hjälper oss att se hur makten tar sig uttryck inom personal- respektive brukarstrategier. Det i sin tur ger oss en förståelse för hur och varför brukarna positioneras som de gör eftersom brukarpositioneringen är en följd av maktrelationen mellan brukaren och andra, och den påverkar brukarnas möjlighet att nyttja sin självbestämmanderätt.

4.3 Paternalism

Enligt Bengt Björnsson (2000) slits socialt arbete mellan två motpoler, där den ena sidan utgörs av paternalism och den andra av underlåtenhet. Paternalism kännetecknas av att människors viljor blir nedtryckta till förmån för expertkunskap, då de inte anses veta sitt eget bästa. Underlåtenhet innebär att till exempel en socialarbetare inte gör tillräckligt eller underlåter att vidta adekvata åtgärder för klienter som är i behov av hjälp. (Börjesson 2000, refererad i Swärd & Starrin 2011:248)

Ett paternalistiskt förhållningssätt kan liknas vid idén om en beskyddande fadersfigur som behöver vara den som fostrar och fattar beslut, då den anses vara ett klokt överhuvud och bättre vetande än andra. Inom socialt arbete kan detta ta sig uttryck genom att klientens vilja får ge vika för vad personalen anser är klientens bästa, alltså att likna vid den omsorgsmakt som Foucault och Giertz utvecklat. Den välmenade omsorgen blir till överbeskydd och överhjälp och på samma gång ett förminskande på grund av det ovanifrånperspektiv som klienten blir sedd ur. Klienten blir ett objekt för personalens professionella kunskap, erfarenhet och tolkningsmonopol och reduceras till ett offer som måste skyddas och tas om hand (Swärd & Starrin 2011:254f).

Den andra polen, underlåtenhet, kan sägas vara en motsats till paternalism. Det kan innebära att en låter bli att vidta adekvata åtgärder när behovet finns och istället, om det dras till sin spets, att en lämnar klienten åt sitt eget öde. Det kan bland annat innebära att personalen låter bli att ställa rimliga krav, vilket innebär att de inte visar tilltro till klientens förmåga (Swärd & Starrin 2011:254f). För att komma bort både från paternalism och underlåtenhet kan empowerment användas.

4.4 Empowerment

Empowerment är ett förhållningssätt som syftar till att både stärka människors position på individnivå, och svagare grupper ställning på samhällsnivå. Begreppet härstammar från den aktivistideologi som växte fram i USA på 1960- och 1970-talet som har sin grund i bland annat medborgarrättsrörelsen, anti-diskrimineringsarbete och radikala och feministiska teorier. Inom empowerment ses makt som något positivt som går att dela på. Det handlar om att själv ta makt utan att vänta på tillåtelse, och begreppet är kopplat till ord som delaktighet, egenkontroll, självtillit, förmåga och kompetens. En tanke är att ett gruppinriktat empowermentarbete kan stärka aktivt medborgarskap på sikt (Payne 2005:416ff).

Inom socialt arbete är empowerment både en teori och en metod. Teorin handlar om hur människor kan öka kontrollen över sina liv och metoden går ut på att socialarbetare kan stärka de som saknar makt och hjälpa dem att tillgodose sin självbestämmanderätt (Swärd & Starrin 2011:261f).

Istället för att se klienter som passiva objekt som ska tas om hand, handlar empowerment om att stärka individen som subjekt genom att frigöra dennes resurser och dennes egen förmåga. Målet är att individen ska få kunskap och självförtroende för att kunna styra över sitt eget liv. Arbetet består i att uppmuntra klientens initiativ och att stärka dennes självkänsla och tilltro till den egna förmågan. Individen ska få chans att se sin egen kapacitet och inte alltid

behöva förlita sig på professionella. Personalen säger aldrig åt klienten vad hen ska göra, utan frågar istället efter dennes behov och önskemål. Begreppet innefattar ett erkännande av samhällets maktstrukturer på samma gång som det innefattar en inställning om att individen kan utvidga sitt handlingsutrymme inom ramarna för det begränsar dem (Swärd & Starrin 2011:261ff).

Av Giertz tre positioner skulle omsorgsobjektet kunna återfinnas på den yttersta kanten av paternalism, och rättighetssubjektet på den yttersta kanten av empowerment.

I analysen kommer vi med hjälp av teorin om omsorgsmakt att synliggöra hur makt tar sig uttryck i vardagen. Paternalism och empowerment är två olika sätt att förhålla sig till makt och de kommer i analysen att användas som verktyg för att synliggöra den dolda makten, vilket i sin tur låter oss se hur brukarna blir positionerade utifrån Giertz tre brukarpositioner. Brukarens positionering påverkar deras möjlighet till självbestämmande och är ett resultat av delvis dold maktutövning.

Teorierna och begreppen lämpar sig bra till studien eftersom vi vill synliggöra hur dold makt kan ta sig uttryck och hur olika strategier att ta sig an detta kan begränsa eller möjliggöra brukares självbestämmande. Tillsammans utgör de en förklaringsmodell för hur maktutövning kan resultera i inskränkt självbestämmande. Se 5.6 Analysprocess i metoddelen för en mer ingående beskrivning av hur analysen går till.

5. Metod

I detta kapitel kommer vi att redogöra för uppsatsens metodval, tillvägagångssätt, trovärdighet och tillförlitlighet, etiska förhållningssätt och analysprocess. Avsikten med metodkapitlet är att tydliggöra uppsatsprocessen för läsaren och därmed skapa en transparens som gör det möjligt att granska uppsatsens genomförande och resultat.

5.1 Val av metod

För att besvara uppsatsens syfte och frågeställningar har vi valt att göra en kvalitativ studie med semistrukturerade intervjuer. Kvalitativa studier inriktar sig på människors subjektiva beskrivning och tolkning av verkligheten och syftar till att skapa en djupare förståelse för ett fenomen. Kvalitativa studier handlar således inte om ett högt antal deltagande personer utan om att fördjupa sig i människors uppfattningar av verkligheten (Bryman 2011:371). En kvalitativ ansats lämpar sig därför bra för vår uppsats då vi vill få en djupare förståelse för vilka strategier personal respektive brukare i en servicebostad använder sig av i vardagen för att hantera balansgången mellan brukarens omsorgsbehov och självbestämmande. Vi

använder oss av semistrukturerade intervjuer då vi vill hålla intervjufrågorna relativt öppna och därmed lämna plats för respondenterna att återge sina tolkningar och upplevelser.

Uppsatsen har en deduktiv ansats då vi utgår från teorin om omsorgsmakt, begreppen paternalism och empowerment och Giertz tre brukarpositioner. Under uppsatsens gång har vi försökt ha ett självkritiskt förhållningssätt för att öka vår medvetenhet och för att förhindra att vi blir för färgade av teorierna, eftersom det skulle kunna göra oss blinda för andra perspektiv (Fejes och Thornberg 2015:24). Detta har vi gjort genom att bland annat diskutera teorivalet sinsemellan och genom att låta utomstående läsa igenom materialet och komma med synpunkter.

5.2 Tillvägagångssätt

Här beskrivs tillvägagångssättet för urval, intervjuer, genomförande och transkribering.

5.2.1 Urval

Uppsatsens empiri är hämtad ur sex semistrukturerade intervjuer med tre ur personalen respektive tre brukare i en servicebostad i Stockholms kommun. Uppsatsen utgår därmed från ett brukar- och personalperspektiv. Howard S. Becker (2008) menar att en ska undvika att enbart intervjua de med makt eftersom att det kan riskera att en får en partisk framställning och går miste om viktig kunskap (Becker 2008:101). Att endast intervjua personal skulle i vårt fall göra att vi får ett ovanifrånperspektiv och går miste om kunskap som brukarna har om sig själva och sin livssituation. Dessutom kan det tänkas att personal respektive brukare har skilda perspektiv och strategier. Tidigare forskning visar att brukarperspektivet är ett sällan studerat perspektiv, vilket också är en anledning till varför vi vill göra brukarnas röster hörda.

Giertz (2012) menar att personer som ingår i LSS personkrets ett är en särskilt utsatt grupp och att de som grupp får minst chans att nyttja sitt självbestämmande (Gietz 2012:21). Personkrets ett innebär att de har en lindrig eller måttligt nedsatt kognitiv förmåga och samtliga brukare som ingår i studien har en god man och är därmed myndiga och fattar självständiga beslut. Detta gör att de kan föra sin egen talan och de lämpar sig därför bra som respondentgrupp för vår studie. Att intervjua personalen är också intressant då det är de som arbetar närmast brukarna i vardagen och därmed har en viktig roll i att hantera den svåra balansgången mellan brukarnas omsorgsbehov och självbestämmande. Vår ambition är däremot inte att uttala oss om huruvida personalen respektive brukare gör rätt eller fel, utan vår ambition är att synliggöra de strategier som används i vardagen och hur makt kan ta sig

uttryck i dessa. Därmed vill vi få en djupare förståelse för hur brukare och personal tar sig an maktobalansen och den svåra balansgången i vardagen.

En av oss arbetar i en servicebostad vilket underlättade vårt sökande efter respondenter. En kollega i servicebostaden förmedlade en kontakt till en närliggande servicebostad, dit vi fick komma och presentera oss, berätta om vår uppsats och fråga om någon var intresserad av att ställa upp på en intervju. Resultatet blev att tre ur personalen och tre brukare anmälde sitt intresse och urvalet blev således ett bekvämlighetsurval. Bekvämlighetsurval innebär att en använder sig av personer som råkar finnas tillgängliga, vilket Alan Bryman (2011) menar kan medföra att resultatet blir svårt att generalisera då det inte går att koppla till en specifik population. Resultatet kan trots detta visa sig vara mycket intressant och kan användas som en språngbräda för vidare forskning (Bryman 2011:194f). Servicebostaden består av totalt åtta brukare och fem fast anställda, vilket innebär att vårt urval representerar nära hälften av dessa.

5.2.2 Intervjuer och genomförande

Vi har använt oss av semistrukturerade intervjuer som metod vilket innebär att vi har använt oss av intervjuguider med öppna svar som stöd under intervjuerna. Vi sammanställde två intervjuguider inför intervjuerna, en för personalen och en för brukarna (se bilaga 1 och 2). Frågorna i respektive intervjuguide är likvärdiga varandra men speglar olika perspektiv beroende på om det vänder sig till personalen eller brukarna. Ett exempel på detta är en personalfråga som lyder: vad gör du om en brukare inte vill ha hjälp med något som du vill hjälpa den med? varpå den liknande frågan med brukarperspektiv blev: vad gör du om personalen vill hjälpa dig med något som du vill göra själv? Detta gör att vi kan jämföra personalen respektive brukarnas svar i resultat- och analysdelen.

Frågorna har formulerats med våra teorier som utgångspunkt och med självbestämmandet och dess gränser i vardagen i åtanke. Intervjuguiderna har används som ett verktyg för att hjälpa oss att hålla fokus på vårt ämne, samtidigt som de gav respondenterna en möjlighet att berätta fritt kring ämnet och oss en möjlighet att ställa relevanta följdfrågor.

Brukarna som deltog i intervjuerna ingår i personkrets ett vilket innebär att de har en lindrig kognitiv funktionsnedsättning och en lätt nedsatt kommunikativ förmåga. En viktig aspekt att ha i åtanke är därför att anpassa språket och frågorna i intervjuguiden efter brukarnas behov och förutsättningar. Att en av oss arbetar med brukare som ingår i samma personkrets i en liknande servicebostad medförde värdefull kunskap som underlättade vårt arbete med intervjufrågorna, och vi lade ner ordentligt med tid på att utforma både brukar- och personalfrågor på en lämplig nivå för respektive grupp. Vår medvetenhet kring detta tror

vi bidrog till att underlätta intervjuernas genomförande även om personal- respektive brukarintervjuerna skiljde sig åt i både längd och utförlighet i svaren. Brukarintervjuerna och därmed brukaravsnittet i resultat- och analysdelen är därför något kortare. Detta har dock inte påverkat studiens kvalitet eftersom vi har fått svar på våra frågor och frågeställningar.

Intervjuerna inleddes med en kort presentation av oss som uppsatsskrivare, uppsatsens syfte, och villkor för deltagande. Intervjuernas längd varierade mellan 30-45 minuter och spelades in med hjälp av en diktafon för att materialet sedan skulle kunna transkriberas. Vi inledde intervjuerna med mer avslappnande och öppna frågor för att minimera risken att inspelningsutrustningen skulle göra respondenterna obekväma och reserverade i sina svar.

Utifrån samtliga respondenters önskemål genomfördes intervjuerna på en avskild plats i servicebostaden. Vår förhoppning är att respondenterna blev mindre reserverade i sina svar eftersom de själv fick bestämma plats för intervjuerna och att intervjuerna hölls i ett avskilt rum med stängd dörr. Faktorer som annars skulle kunna ha påverkat intervjuerna med tanke på att vi befann oss i en servicebostad är lojalitet till varandra, personal, kollegor och verksamheten. Lojalitet kan ändå ha påverkat svaren, men det kan ha avhjälpats med hjälp av avskildheten.

Vi valde att genomföra intervjuerna tillsammans vilket är en fördel för oss som intervjuare eftersom vi båda då kan ta del av respondenternas berättelser och hjälpas åt med följdfrågor. Vi har försökt avhjälpa den maktrelation som kan uppstå mellan intervjuare och respondent, och som också kan förstärkas genom att vi är två, genom att berätta om oss själva, lyssna, visa intresse och ge utrymme för respondenten att prata och ta plats.

5.2.3 Transkribering

Transkriberingen av det inspelade datamaterialet genomfördes nära inpå intervjutillfällena för att de inhämtade intrycken inte skulle gå förlorade. För att återge respondentens uttalande på bästa sätt transkriberades datamaterialet ordagrant med felsägningar och eventuella suckar och skratt. Ordlösa uttryck som förekommer i citaten betecknas som följande:

(skratt) – vid skratt

(suck) – vid suck

.. – vid kort paus

... – vid längre paus

5.3 Tillförlitlighet, trovärdighet och generaliseringsanspråk

Begreppen validitet och reliabilitet används främst inom kvantitativ forskning och handlar om huruvida en mäter det en säger att en mäter, och om studien kan genomföras av en annan person och få ett liknande resultat. Detta blir problematiskt inom kvalitativ forskning då det förutsätter att det finns en absolut sanning om den sociala verkligheten och att den är konstant. Inom kvalitativ forskning talar en istället om begreppet tillförlitlighet, som innefattar delkriterierna trovärdighet, överförbarhet, pålitlighet och konfirmering (Bryman 2011:351f).

För att se till uppsatsens trovärdighet har vi fokuserat på att vår empiri stämmer väl överens med våra teoretiska utgångspunkter. Detta visar vi bland annat genom att koppla vår empiri i resultat- och analysdelen till tidigare forskning och teorier.

Överförbarhet handlar om i vilken mån uppsatsens resultat kan generaliseras till andra liknande situationer, vilket inte är det främsta målet inom kvalitativ forskning. Istället är generaliseringsanspråket här att fördjupa sig och uttala sig om ett specifikt fenomen. Den här uppsatsen ämnar uttala sig om olika strategier och hur de tar sig uttryck i vardagen, varvid djupare och mer subjektiva återberättelser från respondenter behövs.

Pålitlighet handlar om hur väl en presenterar och redogör för uppsatsprocessen för att studien ska kunna granskas och genomföras vid ett senare tillfälle. För att säkra uppsatsens pålitlighet har vi ämnat redogöra och motivera uppsatsens metodval, tillvägagångssätt, etiska förhållningssätt och analysprocess på ett tydlig och transparent sätt för läsaren.

Konfirmering handlar om en medvetenhet om att det inte går att uppnå full objektivitet inom kvalitativa studier på grund av forskarrollen i form av till exempel förförståelse och värderingar. Detta är något som vi har beaktat i uppsatsprocessen genom att redogöra för våra förkunskaper inom ämnet och kritiskt förhålla oss till detta genom diskussioner sinsemellan (Bryman 2011:354ff)

5.4 Etiska överväganden

Enligt vetenskapsrådet (2002) har forskning en betydande och nödvändig roll i samhället, men det är samtidigt viktigt att människor inte tar skada av att forskning bedrivs. Därför har forskningsetiska principer utvecklats, varav en princip är individskyddskravet som ska se till individens självbestämmande och integritet. Forskningsetiska principer handlar om att väga individskyddskravet mot vikten av att forskning bedrivs och avgöra vad som väger tyngst. Eftersom vi undersöker och intervjuar en utsatt grupp har detta varit ett vägledande stöd i hur

vi ska förhålla oss till respondenterna i rollen som uppsatsskrivare. Individskyddskravet delas in i fyra huvudkrav som vi har utgått från i vår uppsats, dessa är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet (Vetenskapsrådet 2002:5f).

För att uppfylla informationskravet inledde vi varje intervju med att berätta om uppsatsens syfte och informera om att deltagandet var frivilligt och att de kunde avbryta när som helst utan konsekvenser. Vi inhämtade muntligt samtycke inför varje intervju i enlighet med samtyckeskravet. Vi inhämtade även samtycke till att få spela in intervjuerna med en diktafon. Samtliga brukarrespondenter har en god man, vilket innebär att de har egen rättshandlingsförmåga och alltså är myndiga (Vetenskapsrådet 2002:7ff).

Konfidentialitetskravet följs genom att bostadens position och namn inte uppges i eller utanför studien, och att respondenterna inte benämns med namn och därmed förblir anonyma. Med hänsyn till anonymiteten har vi även valt att referera till respondenterna med könsneutrala pronomen (hen och den). Att informera respondenten om att den kommer att förbli anonym kan medföra ett mer öppet samtal. Slutligen uppfylls nyttjandekravet genom att det insamlade materialet endast används för uppsatsens syfte (Vetenskapsrådet 2002:12ff).

Under en intervju med en brukare berörde vi frågan om det kunde uppstå situationer när hen blev oense med personalen. Detta var något som vi märkte påverkade brukaren starkt och vi valde då att inte gå in djupare i frågan. Detta kan ha bidragit till att vi gick miste om värdefull information men vi gjorde bedömningen att brukarens välmående gick före.

5.5 Kritisk metodreflektion

Att använda sig av semistrukturerade intervjuer visade sig ha både för- och nackdelar. En fördel var att vi genom intervjuerna fick ta del av respondenternas tankar och erfarenheter och därmed fick en djupare förståelse för deras uppfattningar om ämnet. Att genomföra intervjuerna och att transkribera och analysera intervjumaterialet var dock ett arbete som krävde mycket tid, varvid vi fick begränsa oss till att enbart genomföra sex intervjuer. Detta har medfört att vi inte kan generalisera uppsatsens resultat till en större population och att vi kan ha gått miste om ytterligare perspektiv. Vårt urval representerar dock nära hälften av personalen och brukarna i den utvalda servicebostaden, vilket gör att vårt resultat är en fördjupning av strategier och vardagen i den utvalda servicebostaden och vi kan därför uttala oss om ett specifikt fenomen som kan tänkas utgöra en grund för vidare forskning.

I efterhand anser vi att det hade varit intressant att komplettera intervjuerna med observationer i servicebostaden för att se hur personal respektive brukare hanterar situationerna i verkligheten, eftersom intervjumaterialet består av respondenternas

återberättelser och tolkningar av verkligheten. Som vi nämnde i 5.2.2 ”Intervjuer och genomförande” kan intervjuaren ha blivit påverkade av en lojalitetsaspekt och genom att respondenterna vill framställa sig själva på ett bra sätt. Svaren kan även ha blivit påverkade av att frågorna rör känsliga teman, något som vi såg tecken på i 5.4 ”Etiska överväganden”. Genom att göra observationer hade vi kunnat se om det som sades i intervjuerna verkligen efterlevs i praktiken.

5.6 Analysprocess

Vi gick igenom det transkriberade materialet ett flertal gånger och kunde då hitta återkommande tillvägagångssätt som personal respektive brukare använder sig av för att hantera balansgången mellan brukarens omsorgsbehov och självbestämmande. Dessa tillvägagångssätt kallar vi för **strategier**.

I resultat- och analysavsnittet har vi valt att dela upp personal och brukare var för sig eftersom att personal och brukare har skilda perspektiv och strategier. Detta gör också att vi sedan kan jämföra resultaten. Nedan följer en beskrivning av hur analysprocessen har gått till och en redogörelse för ord och begrepp som används.

Empirin återges i resultat- och analysavsnittet i form av citat och citaten har valts ut på grund av att de återspeglar de återkommande strategier som vi kunde se i materialet. Strategierna har namngivits utefter ord som intervjupersonerna själva har använt.

I varje citat urskiljer vi och plockar ut en strategi som sedan analyseras. Analysen går till så att vi tittar på hur strategin präglas av antingen paternalism och/eller empowerment. Paternalism och empowerment är två olika sätt att förhålla sig till makt och med de två begreppen som verktyg kan vi synliggöra den dolda makten i strategierna, vilket i sin tur låter oss se hur brukarna blir positionerade utifrån Giertz tre brukarpositioner.

Att brukaren blir **positionerad** innebär att den får anta en roll utifrån Giertz tre brukarpositioner, vilket är ett resultat av hur brukaren blir sedd och behandlad av personalen (personalstrategi) eller hur brukaren ser sig själv och agerar (brukarstrategi), samt hur den dolda makten tar sig uttryck i strategierna. Hur brukaren blir positionerad påverkar i sin tur deras möjlighet till självbestämmande.

I citaten berättar personal och brukare om vardagssituationer där självbestämmandet och dess gränser aktualiseras, och därpå vilka strategier de använder sig av för att hantera balansgången mellan brukarens omsorgsbehov och självbestämmande. I avsnittet ”personalstrategier” presenterar vi personalens strategier och hur personalen positionerar

brukarna utifrån Giertz tre brukarpositioner. I avsnittet ”brukarstrategier” presenterar vi brukarnas strategier och vilken brukarposition de får utifrån sitt eget handlande.

Lathund:

Tillvägagångssätt för att hantera en situation - **strategi**

Maktens uttryck i strategin - **empowerment** eller **paternalism**

Konsekvens av strategin och makten leder till roll som brukaren får - **brukarpositionering**

6. Resultat och analys

I resultat- och analysavsnittet har vi valt att dela upp personal och brukare var för sig eftersom att personal och brukare har skilda perspektiv och strategier. I resultat- och analysavsnittet presenteras först empirin i form av utvalda citat från intervjuerna och sedan analyserar vi det utifrån våra teorier och begrepp.

Strategier som personalen använder i vardagen för att hantera balansgången mellan brukarnas omsorg och självbestämmande är personalstrategi 1: ”hjälpa till”, personalstrategi 2: ”tipsa, ge förslag, förklara” och personalstrategi 3: ”lyssna”. Brukarstrategierna är: brukarstrategi 1: ”fråga om lov”, brukarstrategi 2: ”be om råd”, brukarstrategi 3: ”säga hur jag vill ha det/skriva en lapp”. Alla strategierna kan vid första anblick te sig välgenomtänkta och harmlösa. För att ta reda på hur makten tar sig uttryck under strategiernas yta analyserar vi de situationer och strategier som vi får återberättade för oss.

6.1 Personalstrategier

Hur personalen gör för att tillgodose balansen mellan brukarens omsorgsbehov och självbestämmande.

6.1.1 Personalstrategi 1: ”Hjälpa till”

Inom denna personalstrategi hittade vi två tydliga exempel som återges med två citat. Citaten analyseras först var sig och sedan tillsammans i slutet av personalstrategi 1.

En ur personalen berättar om hur hen handskas med en situation där personalen tycker att brukaren behöver hjälp och stöd, men brukaren själv vill inte ha hjälp i den situationen.

Personalen berättar:

Jag erbjuder mig att hjälpa till men brukaren säger: nej, jag kan själv. Då säger jag att jag vet att du inte kan och brukaren svarar: jo, jag kan. Då kan jag fråga till exempel om jag kan vara där och bara titta, om det är okej? Och om brukaren då säger nej, du får inte vara där, då låter jag

brukaren göra det själv och säger okej, jag kommer och hälsar på dig sen, och då brukar brukaren säga: okej.

Personalstrategin här kan tolkas som en mellanväg mellan paternalism och empowerment och positioneringen av brukaren skiftar mellan omsorgsobjekt och omsorgssubjekt under situationens gång.

I citatet ser vi hur personalen först kommer med ett erbjudande som är en form av förslag. Personalen släpper inte förslaget när brukaren säger nej första gången vilket övergår till att personalen försöker övertyga brukaren om att den behöver hjälp. Genom att säga ”jag vet att du inte kan” säger personalen till brukaren att dennes förmåga inte räcker till och brukaren blir sedd ur ett ovanifrånperspektiv. Här är brukarens skydds- och omsorgsbehov i fokus för personalen, vilket verkar prioriteras över brukarens egen förmåga och vilja. Detta kan liknas vid ett paternalistiskt förhållningssätt och brukaren ses i den stunden som ett omsorgsobjekt.

När brukaren har avböjt hjälp två gånger tar personalen ett steg tillbaka och lyssnar på brukaren och brukaren positioneras då som ett omsorgssubjekt. Kännetecknande för omsorgssubjektet är att brukaren själv får bestämma hur hjälpen ska utformas, vilket brukaren får här till viss del. I det här fallet verkar det däremot vara brukarens egen förmåga att stå på sig som gör att personalen ger med sig och att brukaren får anta positionen som omsorgssubjekt. Personalen säger sedan att den kommer att komma och hälsa på brukaren senare.

I den här situationen tar makten först sig uttryck genom att personalen försöker övertyga brukaren. Personalen lämnar sedan lite utrymme för brukarens vilja, för att sedan kontrollera situationen igen genom att komma och titta till brukaren. Att personalen kommer och tittar till brukaren är ett sätt att övervaka och samtidigt utöva dold kontroll, eftersom att personalen uttrycker det som ”jag kommer och hälsar på sen” och inte till exempel ”jag kommer och tittar hur det går”. Det senare exemplet skulle förklara för brukaren varför personalen kommer och hälsar på. Nu undanhåller personalen istället information då den inte är helt tydlig med varför den ska hälsa på, och det är inte säkert att brukaren är medveten om att personalen kommer på besök för att titta till och se över situationen. När personalen går och ”hälsar på” och tittar till brukaren hamnar omsorgsbehovet återigen i fokus, och brukaren går tillbaka till att bli positionerad som ett omsorgsobjekt.

Samtidigt som positioneringen av brukaren växlar sker också en förskjutning mellan empowerment och paternalism i situationen. Först såg vi ett paternalistiskt förhållningssätt gentemot brukaren, men när personalen sedan låter brukaren både välja och göra själv är det

ett förhållningssätt som påminner mer om empowerment eftersom det uppmuntrar brukarens självkänsla och förmåga. Situationen följer dock inte helt självbestämmandeprincipen då brukaren behöver stå på sig för att *få tillåtelse* att göra något för personalen.

Personalen ger utrymme för brukaren att testa själv, vilket kan ses som att de möts på mitten, en mellanväg mellan paternalism och empowerment. Men brukaren får testa själv på personalens villkor, vilket fortfarande är ett begränsat handlingsutrymme för brukaren. Här är maktutövningen dold, förutsatt att brukaren inte vet vad personalen menar med att den kommer och hälsar på senare.

Ett annat exempel på dold maktutövning för vi höra från en annan ur personalen. Hen berättar om hur hen tänker då en brukare är överviktig och inte lyssnar på personalens kostråd.

Man vill ju samtidigt inte se en person må väldigt dåligt och inte kunna röra sig.. Så det är en jättesvår fråga. Man får försöka att hitta lösningar och hjälpa till. Jag lägger upp mer grönsaker och mindre av annat till den personen som äter väldigt mycket, när hen inte ser. Man försöker tänka lite så.. Hjälpa den personen helt enkelt. Fast.. ja, det är jättejättesvårt.

Här är personalens handling med grönsakerna gömd för brukaren och personalen verkar inte anse att brukaren själv har förmåga att vara delaktig i beslutet eller att brukaren skulle ha fattat fel beslut. Detta gör att brukaren blir reducerad till ett objekt som behöver skyddas, vilket innebär att brukaren blir positionerad som ett omsorgsobjekt. Här ser vi hur personalen agerar helt utifrån ett paternalistiskt förhållningssätt. Personalens uppsåt är att hjälpa, då hen säger att hen inte vill se brukaren må väldigt dåligt och inte kunna röra sig. Men den goda tanken leder till att brukaren inte får chans att själv ta ställning i beslutet. Även i denna situation finns en dold maktutövning från personalens sida, där personalen sätter brukarens skyddsbehov över självbestämmandet.

Sammanfattning: Personalstrategin i de här två citaten är att ”hjälpa till” i de situationer där brukarens förmåga inte anses räcka till eller då brukaren inte anses veta sitt eget bästa. Inom denna personalstrategi ser vi hur personalens välvilja att ”hjälpa till” går över till en dold maktutövning. Med stöd av teorin om omsorgsmakt ser vi hur makt kan dölja sig bakom finare klädda ord. Bakom ”hjälpa till” döljer sig överbeskydd, dold kontroll och att brukaren blir objektifierad. Personalen verkar medvetet använda sin maktposition för att hantera brukarens omsorgsbehov, och detta sker genom att besluten döljs för brukaren.

Självbestämmandet blir begränsat utifrån vad personalen tillåter brukaren att se och vara medveten om. Sett utifrån Giertz tre positioner kan vi se hur brukarens positionering kan

variera inom denna strategi, men tydligast är positionen omsorgsobjekt på grund av personalens paternalistiska förhållningssätt.

6.1.2 Personalstrategi 2: ”Tipsa, ge förslag, förklara”

”Det är de som bestämmer, brukarna. Vi bara tipsar. Tipsar om att det där är okej, det där är inte okej.”

Strategier som alla i personalen pratade om var att tipsa, förklara, att ge alternativ och att berätta vad som är okej och inte. De här orden har vi valt att slå ihop till en strategi. Även fast situationerna i citaten ser olika ut så får de liknande resultat och därför görs en sammanfattande analys av citaten i slutet av personalstrategi 2. Det citaten har gemensamt är att personalen på något sätt försöker påverka brukaren i beslutsfattandet.

Ett exempel inom denna strategi är om en brukare väljer att inte delta i en aktivitet. Då berättar en i personalen att hen kan säga ”du kanske inte förstår. Låt mig förklara, vi ska göra såhär och såhär, det är jättekul. Bestäm dig inte nu.”

En annan situation är när brukare ska välja vilken mat de ska äta under veckan. En i personalen berättar att de då ofta kommer med ”tips” till de brukare som alltid vill äta samma rätter:

Jag kan säga: Okej den här måndagen kanske vi kan byta lite? Om du vill? Det kan funka ibland. De kan svara: ja okej, vi kan byta. Då kan jag säga: Fundera lite, vad vill du byta till? Kanske vill du ha fiskpinnar eller kycklinggryta? Fiskgryta eller nånting annat? Då brukar de fundera. Ibland är det svårt för dem. Vissa funderar väldigt länge. Då brukar jag säga, om du vill så kan jag komma med förslag bara, jag tänker till exempel kycklinggryta? Då får man höra Ja men det är bra, det är bra. Eller så säger jag spenatsoppa. Jaa, det är bra! Du vet. (skratt). Vi brukar göra så, komma med förslag.

En annan personal tar upp kläder och hygien som exempel där hen brukar komma med förslag:

Man måste byta kläder, eller hur? Om man vill använda till exempel kalsonger i en vecka eller två, det är inte okej för oss men för brukarna så är det okej. Då kan man fråga men varför vill du inte byta? Och så berättar man att det är bättre att byta. Man ger förslag. Vi ska tvätta imorgon, det är bättre att byta till rena kläder idag så du kan tvätta de där. Om brukaren svarar Nej, jag vill inte. Då kan jag säga: Okej, okej men du vet att vi ska tvätta imorgon? Så jag tänker att om du tar rent idag, så kan vi tvätta det du har på dig. Då kan brukaren säga Aa men det är bra, jag tar bort den! (skratt). Det funkar oftast.

En annan personal berättar om en brukare som har en svår ekonomisk situation och ofta impulsköper saker. För att hjälpa brukaren har personalen skaffat en white-board där de tillsammans kan rita upp och titta på hur mycket pengar som finns och vad för nödvändiga saker brukaren behöver prioritera varje månad. Personalen berättar:

..då vill hen köpa nya guldsmycken direkt igen. Men det är inte därför hen ska sälja de sakerna utan det är för att hen har dålig ekonomi och ska köpa andra grejer som hen behöver. Och då kan man komma med förslaget ska vi inte ta och kolla på listan här och kolla vad du har för grejer som du först behöver? Tycker inte du att det är smartare? Och då säger hen ja, det är smartare!

Här är personalens strategi att komma med tips, ge förslag och förklara saker för brukarna för att förmedla kunskap som personalen menar att brukarna inte har. På det sättet kan brukarna få den information de behöver för att själva kunna göra ett informerat val. Den här personalstrategin kan därför vid en första tolkning ses som empowermentfrämjande, då brukaren får det stöd den behöver för att använda sin förmåga till självbestämmande och för att kunna fatta ett beslut. Vid en närmare granskning av hur situationerna utspelar sig verkar det snarare handla om ett begränsat val för brukaren, då deras valmöjligheter baseras på de förslag och tips som personalen lägger fram. Brukarna får möjlighet att utöva sitt självbestämmande, men det blir ett begränsat självbestämmande inom ramen för personalens villkor. Precis som Ringsby Jansson kom fram till i sin forskning ser vi här att personalens normer styr brukarna. Det ser vi när personalen berättar hur ofta en bör tvätta sina kläder, variera sina maträtter eller vad brukarna borde delta i för aktiviteter baserat på vad personalen berättar är roligt. Personalen påtvingar sina normer och värderingar på brukarna och får brukaren att göra det som personalen tycker är bäst för brukaren.

Brukarnas självbestämmande beror även på hur mycket egna idéer brukarna själva har, vilket vi kan se i citatet med maträtter. En annan faktor verkar också vara hur mycket brukarna själva står på sig, som i citatet med att byta kläder eller inte. Samma sak gäller i situationen med pengar där personalen ger ett förslag och avslutar med ”är inte det smartare?”, vilket är en ledande fråga och det kan vara så att brukaren håller med för att inte framstå som dum och för att vara till lags. Vi ser hur självbestämmandet blir format av personalen i alla situationerna.

Detta kan även ses mot bakgrund av den definition av en autonom handling som görs av Faden och Beauchamp. De menar att en autonom handling ska vara opåverkad av yttre faktorer, till exempel andras styrande inflytande. Inom den här personalstrategin ser vi hur personalen ofta har inflytande över brukarnas beslutsfattande eftersom brukarna ofta verkar

rätta sig efter personalens förslag, till exempel när brukarna svarar ”ja, det är smartare!” eller ”jaa, det är bra!” på personalens ibland ledande frågor. Därför kan inte brukarnas handlingar och beslut enligt Faden och Beauchamps definition anses vara autonoma. Det går också att urskilja den personalroll som Bergström och Wihlman kallar för *Övertalaren*. *Övertalaren* handlar för att få brukaren att välja det alternativ som personalen tycker är bäst, vilket också är att utöva inflytande över andras handlingar.

Situationerna kan ses både genom empowerment och paternalism. Personalens välvilja att försöka hjälpa brukarna att fatta beslut och göra informerade val kan liknas vid empowerment, men det överskuggas av att tipsen och förslagen är färgade av personalens normativitet och ovanifrånperspektiv, som in sin tur leder till att personalstrategin mer är att likna vid ett paternalistiskt förhållningssätt. Detta gör också att positioneringen av brukaren balanserar mellan omsorgssubjekt och omsorgsobjekt. Brukaren kan ses som omsorgssubjekt då den stötts i att fatta beslut, men en förskjutning sker då valmöjligheterna som erbjuds är präglade av personalens personliga värderingar och normer, vilket gör brukaren till ett objekt för personalens bättre vetande, och brukaren blir positionerad som ett omsorgsobjekt.

Sammanfattning: Inom denna strategi anser sig personalen ge information och kunskap som de menar att brukaren inte har, vilket leder till att personalen genom att ”tipsa” och ”ge förslag” styr brukaren i beslutsfattandet. Det verkar som att brukaren gör ett eget val, men personalen har makten att styra valet. Bakom orden ”tipsa, ge förslag och förklara” gömmer sig övertalning och styrning och maktutövningen är därför dold. Maktutövningen inom den här personalstrategin skiljer sig från personalstrategi 1: ”hjälpa till”, genom att maktutövningen här verkar vara dold för båda parter, det vill säga även för personalen själva. Detta blir tydligt eftersom personalen säger att det är brukarna som bestämmer, och personalen bara tipsar. Brukaren får vara med i beslutet men deras självbestämmande blir begränsat inom ramen för personalens villkor.

Här blir brukaren positionerad både som ett omsorgsobjekt som behöver utbildas och ett omsorgssubjekt som till viss del får bestämma, inom ramen för personalens förslag. Styrningen av brukarna gör att personalstrategin främst präglas av ett paternalistiskt förhållningssätt.

6.1.3 Personalstrategi 3: ”Lyssna”

Alla tre i personalen menar att de lyssnar på brukarnas vilja och önskemål. Ett exempel är när en brukare vill ha hjälp med något som personalen vet att brukaren klarar av själv. En i personalen berättar om en sådan situation och problematiserar LSS-lagen i förhållande till att

stärka brukarens egen förmåga. Hen menar att det fanns andra lösningar innan de började arbeta efter LSS:

Vi uppmuntrar till att använda den egna förmågan. Men det är ju återigen så att allting är ju enligt LSS, det går alltid först liksom. Så om en boende säger att jag vill att ni lagar mat, jag vill inte laga maten själv så är det inte så att vi kan tvinga den att laga mat själv för att den kan och att den ska aktivera sig, utan vi ska lyssna på brukarens önskemål. Förut har det varit lite mer så att man ska säga men Greta ska du inte laga mat själv då? för att uppmuntra till att använda den egna förmågan.

En annan personal har en liknande upplevelse:

En del boende kan ju väldigt mycket saker. Men de kanske inte har lust. Till exempel som med städning. Det kan vara väldigt tröttsamt för vissa att städa även fast de kan. Då kan jag förstå om de vill välja att inte göra det och då kanske det är bättre att personalen går in och städar. Då kanske de mår bättre och kanske får energi till att göra en fritidsaktivitet. Att göra något som berikar deras liv istället. Så då får man försöka lyssna, hitta andra vägar och vara prestigelös. Till exempel att man säger då kanske du kan hjälpa till nästa gång istället. Så att de får bestämma själva. Det är ju också frihet och självbestämmande.

I de här två citaten uttrycker personalen att det finns en problematik mellan två olika aspekter: att respektera brukarens självbestämmande enligt lagen, eller att stärka brukarens egen förmåga enligt empowerment. Att respektera brukarens val att få hjälp med något som den själv klarar av skulle kunna innebära det som Giertz kallar för ett "självalt beroende", vilket innebär att brukaren själv väljer att vara passiv och att bli omhändertagen. Det kan tänkas gå emot empowermentmålet om att stärka brukarens förmåga och utveckling. Personalen verkar i citaten vilja respektera brukarens val och därmed självbestämmande, vilket innebär att personalen ser brukaren som ett rättighetssubjekt i förhållande till LSS-lagen. Här ser vi hur LSS-lagen och ett empowermentförhållningssätt kan bli svårförenliga i praktiken.

En personal menar att de skulle kunna göra på det sättet de brukade göra innan de började arbeta enligt LSS för att komma bort från "självalt beroende". Personalen beskriver det arbetssättet med exemplet "Greta ska du inte laga maten själv då?" vilket de gjorde för att uppmuntra brukarens egen förmåga. Det arbetssättet skulle kunna liknas vid analysens två första personalstrategier eftersom att det skulle innebära att personalen försöker påverka brukaren genom till exempel tips/förslag som blir till en dold övertalning.

I citatet om städning ser vi hur personalen uttrycker att det samtidigt är ett ställningstagande från brukaren att välja att *inte* göra något, och att även det är självbestämmande. Personalen är här lyhörd för brukarens önskemål om att inte vilja städa,

och rättar sig efter brukarens behov i stunden. Detta visar på respekt för brukaren som rättighetssubjekt eftersom personalen lyssnar på brukarens vilja. Genom att utgå från brukarens önskemål och bortse från att städning inte ingår i personalens arbetsuppgifter kan personalen sägas handla helt i motsats till paternalism.

I citaten är brukarens självbestämmande i fokus och brukaren kan därför anses bli positionerad någonstans mellan omsorgssubjekt och rättighetssubjekt. För rättighetssubjektet är självbestämmandet en självklarhet som inte blir utsatt för någon typ av inskränkning. I den här personalstrategin ser vi för första gången hur personalen verkligen följer brukarens önskemål. Samtidigt ser vi i citatet om städning att personalens beslut också är grundat på att hen tror att brukarens val är det bästa för brukarens välbefinnande. Att personalen lyssnar i det här fallet skulle i så fall kunna bero på att personalens åsikt överensstämmer med brukarens vilja. I sådant fall finns ändå ett inslag av paternalism, eftersom brukarens självbestämmande blir beroende av personalens åsikt om brukarens bästa. I sådant fall är självbestämmandet inte en självklarhet inom denna personalstrategi heller. Brukaren kan istället anses positioneras som ett omsorgssubjekt vars självbestämmande begränsas till ”det som är möjligt” och är därför inte är lika självklart som för rättighetssubjektet.

Samtidigt uttrycker personalen i det andra citatet att det handlar om att se till brukarens omsorgsbehov då städning kan göra brukaren trött under resten av dagen. Här har personalen hittat ett sätt att se till omsorgsbehovet samtidigt som självbestämmandet tillgodoses. Enligt Giertz så har balansen mellan självbestämmande, inflytande och omsorgsbehov kommit till rätta när brukaren får utveckla ett individuellt inflytande, vilket hon menar sker när brukarens begränsningar erkänns samtidigt som brukaren får uppleva ett ”oberoende mitt i sitt beroende”. Detta sker inom den här personalstrategin eftersom det finns ett erkännande av brukarens omsorgsbehov och eftersom att brukaren får det behovet tillgodosett på sina egna villkor och enligt sina egna önskemål. Personalen verkar använda sig av ett förhållningssätt som skiljer sig från analysens tidigare personalstrategier, och varken paternalism eller empowerment är helt tydliga här. Vi kan istället se tecken på ett nytt förhållningssätt som skulle kunna kallas för *enablement* (sv: möjliggörande) eftersom att det möjliggör brukarens självbestämmande.

Sammanfattning: Personalstrategin här är att ”lyssna” på brukarens vilja och önskemål. Bakom ”lyssna” gömmer sig att brukare och personal är av samma åsikt för att personalen faktiskt ska lyssna. Makt tar sig uttryck genom att personalen fortfarande har bestämmandeföreträde och besitter makt i att hindra eller möjliggöra brukarens önskemål utifrån personalens egna åsikter. Detta gör att brukaren positioneras som ett omsorgssubjekt.

Brukarens självbestämmande är även inom den här personalstrategin beroende av personalen, men det saknas samtidigt tydliga tecken på empowerment eller paternalism. Istället ser vi ett nytt förhållningssätt hos personalen som skulle kunna kallas för enablement, då personalen faktiskt respekterar och försöker följa brukarens vilja, önskemål och behov. Detta kan leda till att personalen möjliggör brukarens självbestämmande.

6.2 Brukarstrategier

Hur brukaren gör för att tillgodose balansen mellan sitt omsorgsbehov och självbestämmande.

6.2.1 Brukarstrategi 1: ”Fråga om lov”

I alla brukarintervjuerna svarade brukarna att de ofta frågar personalen om lov att göra saker.

Till exempel:

”Jag frågar om jag kan få köpa en sån.”

”Ja, då kan jag fråga, får jag se den filmen? Om det går bra?”

En brukare berättar om en specifik situation:

En gång på internet när jag var och sökte hittade jag en jättestor skivsamling som en man sålde. Den ville jag köpa, så då frågade jag min stödperson om det och då sa han nej, det går inte, det är för många.. Så då blev jag lite besviken. Och då kan jag säga saker till personalen som inte jag menar, som inte jag vill. Men jag, jag liksom säger det.. Jag kan bli sur ibland.. Jag liksom kan säga dumheter när jag blir arg. Och då kan jag säga ja då skiter jag i det, det får vara. Sen brukar vi få försöka prata om det.. jag och min stödperson. Liksom.. dom känner mig väl, personalen här, så dom vet. Men om dom liksom pratar med mig och jag pratar med dom sen kan det bli bra igen.

Brukarnas strategier i de här citaten är att fråga personalen om lov att göra eller köpa olika saker. I det sista citatet ser vi hur brukaren får ett nej av personalen varpå brukaren blir besviken och arg och ”säger dumheter”. Brukaren uttrycker att hen inte är nöjd med beslutet och beskriver sedan sin reaktion på det. I slutändan blir det personalens beslut som gäller.

I citatet ser vi först hur brukaren pratar med sin stödperson om sin önskan. Sedan ifrågasätter brukaren personalens beslut genom att bli arg, vilket kan visa på att brukaren har ett empowermentförhållningssätt eftersom brukaren själv värdesätter sin egen vilja och tar plats. Det kan tyda på att brukaren ser sig själv någonstans mellan rättighetssubjekt och omsorgssubjekt eftersom den uttrycker sin vilja och tar egna initiativ. Brukaren har också en reaktion när hen inte får som hen vill, vilket kan tyda på att den ser sitt självbestämmande som något som borde respekteras. Sedan, efter att personalen och brukaren har pratat, åsidosätter brukaren sitt självbestämmande för personalens beslut, och benämner sin reaktion

som ”dumheter.”, vilket kan tyda på att brukaren inte ser sin reaktion som berättigad i efterhand. Då övergår brukaren till ett omsorgsobjekt som inte går efter sin egen vilja utan istället efter vad personalen anser är bäst. Personalens handlande leder till att situationen och därmed brukarstrategin präglas av paternalism.

Sammanfattning: Inom denna brukarstrategi ser vi hur brukaren behöver fråga den som har makt (personalen) för att få tillåtelse att göra något. Bakom brukarstrategin att ”fråga” gömmer sig att få tillåtelse. Brukaren rättar sig efter vad personal tycker, åsidosätter sitt självbestämmande till förmån för sitt omsorgsbehov och ser sig därmed som ett omsorgsobjekt. Precis som i personalstrategi 1 ”hjälpa till” blir brukarens självbestämmande begränsat av vad personalen tillåter och även brukarstrategin präglas av paternalism som ett resultat av personalens handlande.

6.2.2 Brukarstrategi 2: ”Be om råd”

Brukarna berättar att de ibland vill ha hjälp av personalen med att fatta beslut och då ber de personalen om råd. En av dem säger:

Det skulle ju vara om man inte kommer på något sådär. Jag behöver ju lite tid att tänka eftersom jag.. ja .. det är så svårt att få ur vad jag vill, ibland får man ur det, ibland får man inte ut det man vill säga liksom. Så att.. det är därför.. ibland vill jag ha förslag.

En annan berättar:

Jag kan vilja ha hjälp när jag ska köpa grejer. Om jag vill titta på något som jag är intresserad av som är fint. Jag kanske inte alltid har råd. Liksom att dom har sagt att.. till exempel, det är roligt att spara till nånting man vill köpa. Eller att det kanske finns på någon loppis. Ja. Då tar jag goda råd. För det brukar jag ju vilja ha när det gäller vissa saker, att jag vill ha råd.

Brukarestrategin här är att be om råd från personalen när de vill ha hjälp att fatta ett beslut. Därmed öppnar brukarna upp för förslag från personalens sida. Detta såg också Williams m.fl. i sin studie, nämligen att brukare ofta självmant vill be personalen om råd. Det kan tyda på att brukarna utformar sitt eget stöd och alltså ser sig själva som omsorgssubjekt som är kompetenta individer som samtidigt är i behov av kompensatoriskt stöd. Självbestämmandet finns där men för att kunna välja eller besluta kan brukarna ibland vilja ha stöd.

Ett liknande mönster såg vi i personalstrategi 2: ”tipsa, ge förslag, förklara”, där vi såg att övertalning och styrning från personalens sida påverkar brukarens beslutsfattande. När en brukare i ett av citaten här säger att personalen har sagt att ”det är roligt att spara” och att det

finns loppisar där det går att handla billigare så märks det hur brukaren har tagit till sig av personalens tips och förslag och att brukaren verkar rätta sig därefter.

Det är svårt att säga om brukarna är medvetna om att deras valmöjligheter kommer att bli begränsade utifrån personalens tankar och idéer. Om brukarna är medvetna om det kan det tyda på att de ser sig själv som omsorgsobjekt som tillåter att andra påverkar deras beslut. Troligare är dock att brukarna ber om råd för att kunna orientera sig mellan alla olika tänkbara valmöjligheter och dess konsekvenser, och att brukarna litar på att personalen kommer att ge objektiva förslag. Det skulle i så fall innebära att brukarna inte är medvetna om att de blir styrda av personalen. Brukarna har ändå nyttjat sitt självbestämmande i viss utsträckning eftersom att det är de själva som ber om stödet. Detta gör att den här brukarstrategin tyder mer på att brukarna ser sig som omsorgssubjekt.

I detta fall kanske det är just brukarnas begränsade förmåga som begränsar dem från fullt självbestämmande eftersom de själva uttrycker att de kan behöva hjälp med att fatta vissa beslut och därför vill ha hjälp. Det skulle innebära att det inom den här brukarstrategin kan finnas inslag av en slags nödvändig paternalism. De paternalistiska inslagen här är att valen görs utifrån personalens tänkande och inte brukarens vilja. Samtidigt finns även en antydning till empowerment då brukaren själv ber om ett kompensatoriskt stöd för att kunna styra över sitt liv. På det sättet kan vi se hur brukaren kan välja att andra får ha inflytande över deras beslutsfattande, vilket skulle innebära att empowerment och paternalism inte behöver utesluta varandra utan kan existera på samma gång.

Sammanfattning Inom denna brukarstrategi upplever brukarna att de behöver personalens stöd för att kunna fatta vissa beslut. Bakom ”be om råd” gömmer sig att brukaren antingen har en bristande tilltro till den egna förmågan eller en insikt om en begränsad förmåga, och därför förlitar sig på personalens hjälp. Det skulle i så fall innebära en slags nödvändig paternalism. På samma gång kvarstår frågan om brukarna är medvetna om att deras självbestämmande kommer att bli begränsat utifrån personalens råd och förslag, vilket skulle innebära att paternalismen är dold. Denna brukarstrategi hamnar därför mellan empowerment och paternalism och brukarna kan se sig själva som antingen omsorgsobjekt eller omsorgssubjekt.

6.2.3 Brukarstrategi 3: ”Säga hur jag vill ha det/skriva en lapp”

Brukarna berättar om hur de gör för att framföra ett önskemål till personalen. Alla tre brukare menar att de på olika sätt framför till personalen hur de vill ha det. Två av dem berättar att de

brukar skriva ner saker på lappar för att få fram vad de vill. Den första berättar att hen kommit på idén själv:

Jag har börjat att skriva vad jag vill göra. Jag har kommit på det själv, att jag brukar skriva ner på en lapp liksom.. Jaa.. vad för alternativ jag vill göra och så.. Och sen ger jag den till personalen och sen ser dom.. Dom ser vad jag vill och så.. Så det är något som jag kommit på.

Den andra brukaren berättar om en specifik situation där den också har skrivit en lapp:

Ja, jag vill bestämma hur jag vill ha det och så.. med mat och.. allting. Som i år så ska jag äta julbord på min sociala tid. Men bara jag och en personal. Och jag har valt det själv. Jag la fram det.. pratade med personalen själv... sa hur jag ville ha det. Jag skrev upp restaurangen och telefonnumret och satte på anslagstavlan som de har där inne, så kan de beställa bord sen.

Den tredje brukaren berättar att hen tycker att det är enkelt att säga till personalen vad den vill:

Jo, det är lätt att säga vad man vill. Jag tycker om att vara självständig! Att jag liksom kan.. liksom, nu har jag sagt att jag vill vara hemma på dagarna tills vidare. För att jag behöver inte vara på något ställe för att ha något att göra, utan jag kan sysselsätta mig själv. Att jag liksom får styra mera över mitt liv.. Det är skönt, väldigt skönt. Då känner jag mig fri.

Brukarnas strategi här är att framföra sin vilja genom att antingen skriva en lapp eller säga direkt till personalen vad de vill.

I alla tre citaten ser vi hur brukarna med självklarhet pratar om sitt självbestämmande och sin möjlighet att få göra det de önskar. Detta kan tyda på att de ser sig som rättighetssubjekt eftersom de ser självbestämmandet och sin förmåga att använda den som självklar. Att skriva en lapp verkar vara en strategi som används för att göra sin röst hörd och det kan även tänkas vara ett sätt att styrka det brukaren redan har sagt.

Här tar brukarna plats, är aktiva och tror på sig själva och sin vilja, vilket kan tyda på att de har ett empowermentförhållningssätt gentemot sig själva, där de försöker ha kontroll över sina liv. Detta kan vi se exempel på i citatet där brukaren säger ”jag liksom får styra mera över mitt liv”.

I den här brukarstrategin verkar brukarens egen förmåga ha betydelse för att få saker att ske. Det gäller att brukaren själv har tilltro till sin förmåga och att brukaren har kapaciteten att kommunicera sin önskan genom att göra sin röst hörd. Detta skulle kunna innebära att brukaren måste ha vissa förutsättningar, som till exempel att kunna skriva, för att brukaren

ska kunna positioneras som ett rättighetssubjekt. Gullacksen menar i sin studie att brukares självbestämmande i hög grad påverkas av vilka möjligheter som omgivningen erbjuder och att en anpassad kommunikation kan användas som verktyg för att utjämna maktobalansen mellan personal och brukare. En kommunikation som är anpassad efter brukarna kan göra att brukarna kan vara mer delaktiga i att påverka sina livsvillkor. Inom denna brukarstrategi ser vi hur brukarna har anpassat sin kommunikation till personalen och att det verkar öka förutsättningarna för att brukarna ska få igenom sitt självbestämmande. Det som verkar saknas är att även personalen anpassar sin kommunikation efter brukarna.

Även i personalstrategi 3: ”lyssna” kan vi se ett liknande mönster. Brukaren måste först ha kapacitet att få fram sin vilja, sedan gör personalen den viljan möjlig om den överensstämmer med vad personalen tycker är bäst. Ett liknande mönster ser vi i brukarstrategin här: först måste brukaren ha kapacitet att få fram sin vilja och sedan beror avgörandet på om personalen lyssnar och vilket ställningstagande personalen tar.

I brukarstrategi 2: ”be om råd” säger en brukare att ”det är så svårt att få ut vad jag vill”. Senare ser vi hur samma brukare i den här strategin säger ”Jag har börjat att skriva vad jag vill göra” och även att det är hans egen idé. Här kan vi se hur stödbehovet kan vara situationsbundet, eftersom att brukaren först uttrycker att det är svårt att säga vad hen vill, men sedan själv har utvecklat en strategi för att tillgodose sitt självbestämmande genom att skriva lappar. Enligt Giertz tre positioner varierar omsorgssubjektets stödbehov över tid och situation, vilket vi ser tecken på här. Den här brukaren verkar se sig själv som ett rättighetssubjekt här men som ett omsorgssubjekt i andra tillfällen.

Sammanfattning: Förhållningssättet inom den här brukarstrategin verkar vara mest präglad av empowerment, men paternalistiska drag finns också där eftersom att brukarna alltid behöver kommunicera genom personalen för att tillgodose sitt självbestämmande, och eftersom det oftast är upp till personalen att få det att hända. Bakom orden ”säg hur jag vill ha det/skriva lapp” gömmer sig att brukarna behöver ha förmåga att stå på sig och kapacitet att kommunicera sin vilja, och att personalen tar till sig det och får det att hända. Precis som i personalstrategi 3 ”lyssna” blir brukarens självbestämmande beroende av att personalen fortfarande har makten att hindra eller möjliggöra brukarens önskemål. Brukarna verkar se sig själva som rättighetssubjekt.

7. Slutsats

Uppsatsens syfte är att studera vilka strategier personal respektive brukare i en servicebostad använder sig av för att hantera balansgången mellan brukarens omsorgsbehov och

självbestämmande, och hur vi kan förstå makt i förhållande till deras respektive strategier. Genom att intervjua personal och brukare i en servicebostad har vi studerat hur det ser ut i praktiken när självbestämmandets gränser aktualiseras och hur makt kan ta sig uttryck i vardagen. Utifrån vårt insamlade material har vi kunnat identifiera tre olika personal- respektive brukarstrategier. Bakom den första personalstrategin ”hjälpa till” döljer sig en dold kontroll som tar sig uttryck genom att personalen bestämmer vad den tillåter brukaren att se och vara medveten om. Brukarstrategi 1: ”fråga om lov” kan ses som ett svar på den här personalstrategin eftersom brukaren ber personalen om tillåtelse att få göra det den vill. Självbestämmandet inom båda dessa strategier är begränsat till vad personalen tillåter och maktutövningen är dold för brukaren.

Bakom personalstrategi 2: ”tipsa, ge förslag, förklara” gömmer sig att personalen styr brukaren i beslutsfattandet. Detta kan ses i förhållande till brukarstrategi 2 ”be om råd” där brukarna anger att de ibland kan känna sig osäkra och vill fråga personalen innan de fattar beslut. Självbestämmandet blir inom de här två strategierna begränsat utifrån personalens normer, värderingar och preferenser, vilket är ett resultat av en maktutövning som är dold för båda parter.

I personalstrategi 3: ”lyssna” blir brukaren lyssnad på och personalen försöker vara lyhörd för brukarens behov och vilja. Att brukaren får igenom sin vilja verkar dock vara beroende av att personalen är av samma åsikt som brukaren. Brukarens motsvarighet på denna strategi är ”säga hur jag vill ha det/skriva en lapp”, där brukarna uttrycker en viss självsäkerhet och beslutsamhet. På samma gång ser vi hur personalen fortfarande besitter makt i att vara de som tillåter eller hindrar självbestämmandet inom dessa två strategier, och brukaren behöver ha vissa förutsättningar för att göra sin röst hörd.

Gemensamt för alla strategier är att personalen sitter på makten att hindra eller möjliggöra brukarens självbestämmande, ett mönster som vi också har sett i tidigare forskning. Våra resultat visar på att brukaren alltid behöver få tillåtelse till självbestämmande och att brukaren ofta blir styrd och påverkad i sitt beslutsfattande, vilket leder till ett begränsat självbestämmande. Vi har även sett situationer där brukaren får bestämma själv, men även det verkar vara beroende av om personalen tycker att det är det bästa för brukaren. Brukaren måste alltid förhålla sig till personalen oavsett vilken situation de befinner sig i, men personalen kan samtidigt utgöra en viktig resurs för brukarna. Brukarna uttrycker själva att de kan behöva stöd och att de till exempel vill ha någon att be om råd av. Det här är tecken på en nödvändig paternalism för ett omsorgsbehov som faktiskt föreligger hos brukarna.

Vidare visar våra resultat på att det inte verkar finnas en tydlig gränsdragning mellan empowerment och paternalism. Samtidigt som att det ena av dem kan vara mer framträdande i vissa strategier så verkar situationer och påföljande strategier hela tiden skifta någonstans mellan empowerment och paternalism, och de två begreppen tycks inte vara ömsesidigt uteslutande. Detta kan bero på att verkligheten inte är så statisk att den går att dela in i antingen empowerment eller paternalism, vilket också tycks gälla för brukarnas positionering. Brukarna är inte antingen ett omsorgsobjekt eller rättighetssubjekt, utan positioneringen är flytande och kan förändras från en sekund till en annan. Varje situation och varje sekund kräver ett nytt ställningstagande och övervägande hos både brukare och personal. I våra resultat har det i de olika citaten funnits tydligare tecken på vissa förhållningssätt eller positioner, men de är hela tiden föränderliga. Detta verkar göra det svårt att få vardagen att se ut så som det är tänkt enligt LSS-lagen.

Även empowermentbegreppet har visat sig kunna vara svårförenlig med LSS-lagen i praktiken. Enligt lagen ska brukaren kunna utforma sitt eget stöd och då till exempel kunna välja att bli omhändertagen, vilket går emot empowermentmålet att stärka den egna förmågan. Empowerment utgår från en norm som menar att det är eftersträvansvärt och bra att utvecklas och använda den egna förmågan. Detta gör att inte heller empowerment verkar vara fritt från tvång eller normativitet utan kan gå ut över självbestämmandet. I våra resultat har vi sett hur empowerment kan vara ett påtvingat förhållningssätt som inte alltid fungerar med brukarens vardag, till exempel att en brukare mot sin vilja blir uppmanad att städa för att utveckla den egna förmågan. Detta kan vara en ytterligare förklaring till varför paternalism och empowerment inte verkar vara så långt ifrån varandra: empowerment verkar ha inslag av paternalism och de två begreppen tycks dela en syn där brukaren ses som ett barn eller en elev som ska lära sig och utvecklas. Alla strategierna i analysen tycks grunda sig i en förälder-/barnrelation eller lärar-/elevrelation mellan personal och brukare, vilket gör att brukaren inte positioneras som den kompetenta jämliken som kan likställas med rättighetssubjektet. Relationen där brukaren behandlas som ett barn/elev har även tidigare forskning tagit fasta på, och i våra resultat ser vi hur det påverkar hur brukarna behandlas och hur de ser sig själva.

Ett annat återkommande mönster i strategierna var att brukaren själv behövde stå på sig för att få igenom sitt självbestämmande. Vår brukargrupp är den som enligt tidigare forskning får minst chans till självbestämmande och i våra resultat blir det tydligt varför. Lagens utformning verkar förutsätta att alla brukare kan agera som rättighetssubjekt som kan utöva sitt självbestämmande genom att göra sin röst hörd. Vi har sett i våra resultat att brukarna

behöver en viss förmåga och kapacitet för att kunna hävda sin rätt, vilket är en förutsättning som inte alla brukare har i alla situationer.

7.1 Implikationer för socialt arbete

Som vi skrev i inledningen är självbestämmandet och dess gränser ett av det sociala arbetets svåraste etiska dilemman. I uppsatsen har det blivit tydligt hur omsorgsmakt kan ta sig uttryck i kontroll och maktutövning över individen. Personalens förhållningssätt är välmenat och handlar om att se till brukarnas bästa, men det avsedda stödet blir i praktiken en styrning och förminskning av brukaren. Detta är ett resultat av det ovanifrånperspektiv som brukaren blir sedd ur och konsekvensen blir en inskränkning av brukarnas självbestämmande.

Strategierna i analysen visar på dolda maktrelationer, manipulation och övertalning, något som är vardag i de flesta mellanmännsliga relationer. I vår studie kan vi dock se tecken på samhällets övergripande maktstrukturer och dess konsekvenser. Samhällets hierarkiska uppdelning leder till att marginaliserade och minoritetsgrupper utsätts för förtryck och maktutövning i form av bland annat tvång, kontroll, objektifiering och förminskning, något som vi har sett ta sig uttryck på mikronivå i servicebostaden. Denna maktutövning går ut över och inskränker individens självbestämmande och integritet.

Sammanfattningsvis är LSS-lagen formad på ett sätt som gör att individen måste kunna göra sin röst hörd. Brukarens omsorgsbehov genererar en maktobalans mellan brukare och personal, och personalen besitter makt i att möjliggöra eller begränsa brukarens självbestämmande. På grund av det omsorgsbehov som faktiskt föreligger kommer kanske maktobalansen i en servicebostad alltid att vara närvarande. Men det skulle kunna hittas nya sätt att förhålla sig till makten, till exempel genom att personal inom LSS inriktar sig mer på möjliggörandet av brukarnas självbestämmande. I analysen såg vi tydliga kopplingar mellan empowerment/paternalism och maktutövning och tvång, men vi hittade även tecken på ett förhållningssätt som skiljde sig från de två begreppen. Vi kallar det för enablement eftersom att enable betyder att möjliggöra, och det förhållningssättet skulle kunna bidra till att möjliggöra brukarens självbestämmande. Inom enablement skulle personalen kunna göra en avvägning i varje situation genom att lyssna på brukaren och följa brukarens behov och önskan i stunden. Detta skulle kunna leda till att personalen bortser från normer och egna värderingar, och istället rättar sig efter och anpassar sin kommunikation efter brukaren. Om personalen följer brukarens vilja och erkänner denne som en jämlike skulle det också kunna påverka den hierarkiska relationen lärare/elev eller förälder/barn. Enablement kan tänkas vara mer förenligt med ambitionerna i LSS-lagen, eftersom att brukaren då skulle ses som och

behandlas som ett rättighetssubjekt. Det nya förhållningssättet skulle också kunna leda till att en ny brukarposition blir möjlig, och det skulle kunna kallas för till exempel möjlighetssubjektet. Möjlighetssubjektet skulle inte behöva vara lika beroende av sin egen förmåga att göra sin röst hörd eftersom kommunikationen skulle anpassas efter den enskilde, vilket skulle bidra till att möjliggöra självbestämmandet.

7.2 Vidare forskning

Vi tror att vår studie kan ha blivit påverkad av att intervjupersonerna känner lojalitet gentemot varandra och servicebostaden. Tillsammans med att personalen vill framstå så bra som möjligt kan detta ha påverkat intervju svaren och i längden resultaten. För att få en bild av hur det ser ut i verkligheten skulle vidare forskning istället kunna göra observationsstudier på flera boenden under en längre tid, och då undersöka om det som sägs faktiskt efterlevs i praktiken. Vidare forskning kan också utveckla nya arbetssätt i förhållande till LSS-lagen, som skulle kunna ge bättre förutsättningar för att möjliggöra brukares självbestämmande och samtidigt ha maktbalansen och normativitet i beaktande.

8. Referenser

- Andersson, Margareta (1996). *Integritet som begrepp och princip: en studie av ett vårdetiskt ideal i utveckling*. 2. uppl. Knivsta: Integer
- Becker, Howard S. (2008). *Tricks of the trade: yrkesknep för samhällsvetare*. 1. uppl. Malmö: Liber
- Bergström, Helena. & Wihlman, Ulla. (2011). The Role of Staff in Health Promotion in community residences for people with intellectual disabilities: Variation in views among managers and caregivers. *Journal of Intellectual Disabilities*, Vol. 15 nr. 3, ss. 167-176.
- Blomberg, Barbro (2006). *Inklusion en illusion?: om delaktighet i samhället för vuxna personer med utvecklingsstörning*. Diss. Umeå: Umeå universitet, 2006
- Bryman, Alan (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 2., [rev.] uppl. Malmö: Liber
- Fejes, Andreas & Thornberg, Robert (red.) (2015). *Handbok i kvalitativ analys*. 2., utök. uppl. Stockholm: Liber
- Giertz, Lottie (2012). *Erkännande, makt och möten: en studie av inflytande och självbestämmande med LSS*. Diss. Växjö : Linnéuniversitetet, 2012
- Gullacksen, Ann-Christine (2010). *Delaktighetsmodellen: en väg mot empowerment*. Lund: Kommunförbundet Skåne, FoU Skåne
- Harmerén, Göran, (2013) *Utgångspunkt för etisk analys i socialt arbete*. I Pettersson, Ulla (red.) *Etik och socialtjänst: om förutsättningarna för det sociala arbetets etik*. 4., [uppdaterade] uppl. Malmö: Gleerup
- Lindqvist, Rafael (2012). *Funktionshindrade i välfärdssamhället*. 3., [aktualiserade] uppl. Malmö: Gleerup
- Mallander, Ove (1999). *De hjälper oss till rätta: normaliseringsarbete, självbestämmande och människor med psykisk utvecklingsstörning*. Diss. Lund: Univ.
- Starrin, Bengt & Swärd, Hans (2011) *Makt i socialt arbete*. I Meeuwisse, Anna, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete: en grundbok*. 2., [rev. och utök.] utg. Stockholm: Natur och kultur
- Ringsby Jansson, Bibbi (2002). *Vardagslivets arenor: om människor med utvecklingsstörning, deras vardag och sociala liv*. Diss. Göteborg: Univ., 2002
- Payne, Malcolm (2008). *Modern teoribildning i socialt arbete*. 2., svenska utg. Stockholm: Natur & Kultur
- Williams, Val, Lisa Ponting & Kerrie Ford (2009). "I do like the subtle touch: Interactions between people with learning difficulties and their personal assistants." i *Disability & Society*. Vol. 24:7, ss. 815-828.

Lagtext

Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade

Föräldrabalk (1949:381)

Internetkälla

Eklind, Maria, (2013) *Funktionsnedsättning*, Vårdguiden, [Elektronisk] Tillgänglig:

<http://www.1177.se/Skane/Fakta-och-rad/Sjukdomar/Funktionsnedsattning/> (Hämtad: 2015-12-11).

Socialstyrelsen. (2007). *Bostad med särskild service för vuxna enligt LSS - Stöd för rättstillämpning och handläggning*. [Elektronisk] Tillgänglig:

http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/8930/2007-1016_20071016.pdf (Hämtad: 2015-12-11)

Vetenskapsrådet. (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet. [Elektronisk] Tillgänglig:

http://www.gu.se/digitalAssets/1268/1268494_forskningsetiska_principer_2002.pdf (Hämtad 2015-12-7)

9. Bilagor

Intervjuguide personal. Information om samtyckeskravet, informationskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet.

- Hur länge har du jobbat här?
- Vad erbjuder boendet för stöd till brukarna?
- Hur är relationen mellan personal och brukare? Vad ska man tänka på tycker du?
- Vad gör du för att brukarna ska vara inkluderade i beslut rörande dem själva och deras liv?
- Vad gör du om brukaren blir intresserade av något nytt, till exempel en ny sport?
- Om brukaren kommer med ett önskemål att gå på bio men det inte fungerar av någon anledning. Hur hanterar du det?
- Arbetar boendet på något sätt med brukarnas självbild och självkänsla? Om ja, hur?
Följd: Uppmuntrar ni till att använda den egna förmågan?
- Påverkar brukarnas funktionsnedsättningar deras förmåga att göra egna val?
Följd: rörande till exempel deras välbefinnande?
Följd: Vad tror du skulle hända om brukarna fick bestämma helt själv?
Följd: På vilket sätt/varför?
- Vad gör du om en brukare vill göra något som du tror inte är bra för den?
Följd: Till exempel om en brukare vill handla för mer än den har råd med?
Följd: Eller vill göra något som du tror farligt för den?
- Vad gör du om du inte når fram? Hur känns det?
- Kan du ge fler exempel på i vilka situationer sådana krockar kan uppstå?
Följd: Hur tänker du i de situationerna? Hur hanterar du de situationerna?
- Hur gör du om brukaren vill ha hjälp med något som du vet att hen klarar själv?
- Hur gör du om brukaren inte vill ha hjälp med något som du vet att hen inte klarar själv?
- Var anser du att gränsen mellan motivation och övertalning går?
- Vad tycker du fungerar bra i ert arbetssätt?
- Är det något du tycker fungerar mindre bra?
- Om brukaren kommer med ett önskemål att gå på bio men det inte fungerar av någon anledning. Hur hanterar du det?
- Är det någonting du vill tillägga?

Intervjuguide brukare. Information om samtyckeskravet, informationskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet.

- Hur länge har du bott här?
- Hur ser en vanlig dag ut för dig?
- Vad vill du bestämma över i ditt liv?
- Hur viktigt är det för dig att få bestämma?
- Vad tycker du är det bästa sättet för att få fram det du vill göra till personalen?
- Till exempel om du vill börja med en ny sport, hur gör du då?
- Om du vill gå på bio, hur säger du det till personalen då?
- Vad kan du få för svar då?
- Känner du att personalen lyssnar på dina önskemål?
- Vad gör personalen för att ta reda på vad du vill?
- Kommer du ihåg något förslag som har kommit med som ni har gjort?
- Vad brukar du prata om med personalen?
- Vad brukar du vilja ha hjälp med av personalen?
- Vad brukar du inte vilja hjälp med?
- Vad tycker du är bra med hjälpen?
- Tycker du att det kan finnas något som är mindre bra med att få hjälp?
- Om personalen vill hjälpa dig med något som du vill göra själv, hur känns det då? Vad gör du då?
- Vad händer om du och personalen inte tycker samma sak om något ska du göra? Till exempel något du vill göra. (till exempel köpa något, men personalen säger att det inte är bra.)
- Följd: Vad gör du då? Vad gör personalen? Hur löser ni det?
- Kan du ge exempel på när sådana krockar kan uppstå? (Att ni kan bli oense, vad kan det då handla om?)
- Behöver du hjälp av personalen att bestämma saker ibland? Om ja, vad kan det vara för saker?
- Vad tycker du är bäst med att bo i en servicebostad?